

Црна Гора, Скадар и Дубровник крајем XVIII века

1. ЦРНОГОРЦИ И ДУБРОВНИК 1700—1750

Снажнији наступи црногорских чета изван територије Црне Горе, у вези са одлучнијим покретом против Турака, настали су, после првих сукоба, у другој половини XVII века. Тада црногорске чете излазе из своје уже области и предузимају значајније покрете у правцу Херцеговине. Тада су се Дубровчани јако заинтересовали за Црногорце, који су пореметили дотадашњи систем у њиховом залеђу, у херцеговачком санџаку. Некада су аге из Херцеговнога претиле господарима Дубровника да ће учинити да Црногорци ударе на Конавле, ако Дубровчани не учине нешто по вољи Турцима; али се то није дешавало, јер Нови није могао да контролише ове покрете (почетак XVII века). Али од покрета у Кандиском рату Црногорци активније наступају и у овим пределима. Евлија Челебија је приликом боравка у Дубровнику и Херцеговини бележио да Црногорци не признају турску власт.¹ Дубровчани, верни харачари узвишене Порте, ускоро су имали прилике да и сами то осете. Дубровчанин Франо Гундулић је 1671 хтео да преко свога града скупи пук Црногораца за службу француском краљу Лују XIV. Али су из Црне Горе долазили у овај град у сопственим четама и 1672 се начинила узбуна у Дубровнику када се пронео глас да долазе црногорске чете.² Узалуд су се сенатори жалили код Турака. „Црногорци их без престанка робе, грабећ им имања на таки начин да се може ријети да није друго у оној држави (Конавли) нег оно камење што се види“, јадиковали су 1676.³ Капетан Змајевић је јуна 1682 љубазно јављао влади да Црногорци полазе на Конавле. Он је изјавио да „никад Црногорци не долазе на онај крај без Зубаца који их воде“.⁴

¹ Ј. Радонић, *Годишњица Н. Чупића* 31, 230.

² Државни архив — Дубровник, Акта 17, 64/2051.

³ Акта 17, 40/1806.

⁴ Акта 17, 62/2048. У писму од 2 VII изразио је своје мишљење да Црногорци нису добри војници, као и 16 X. Али је тада опет јавио да се може очекивати напад на Конавле!

Дубровник и Херцеговина су у тим годинама били мета црногорских похода. Зато су касније, током Морејског рата, Дубровчани предузимали дипломатске кораке да се Црна Гора окрене Аустрији и да тако сузбију напредовање Млечана на томе сектору; у Бечу би онда лакше интервенисали да се обуставе црногорски походи против дубровачке територије.⁵

У ово доба се четовање Црногораца силно размахало. Почела је велика борба против Турака, везана у традицији и историографији за владу Данила.

За Дубровчане је почетком XVIII века најважније било да Турцима пође за руком да умире побуњену Херцеговину, која се, ослањајући се на Црну Гору, измицала из руку старом турском реду. Исто тако су настојали да натерају Турке да у Херцеговини, по угушењу устанка, створе неку врсту војне границе која би се супротстављала Црногорцима, где би народ био обавезан да не пропушта никакве чете.

Сам Рецеп-паша, санџак херцеговачки, пао је у борбама са устаницима, а црногорске чете су и даље продирале. Дубровачки претставници су се 1703—5 против Црногораца опет жалили у Цариграду.⁶ Турци су најзад успели да утишају покрет у Херцеговини, а онда је опао и турски притисак на Црну Гору која је смањила своју активност ван граница. Али је ускоро дошло до великог покрета из 1711—12, до напада на Никшић, широкот устанка и четовања. Дубровчани су се нашли у веома незгодној ситуацији, јер су их обе стране, и устаници и Турци, окривљавали да помажу другу страну, а ниједна страна није имала сувише поштовања према неутралистичкој политици Дубровника која је радила са свима и ограђивала се од свакога.⁷ Два велика похода водили су Турци против Црне Горе. Долазили су и на Цетиње. Али земља се више није могла покорити.

Вицко Змајевић је 1714 писао да је црногорско име постало чувено због многих похода толиких војски, те се сада сматрају за непобедиве, у шта и Турци верују.⁸

Током покрета и рата за време Морејског рата и 1711—12, а онда и 1715—18 саграђено је у Херцеговини више кула, низ касабана је појачан, паланке су опасале непокорну Црну Гору. Дубровчани су слали своје раднике да помажу при изградњи бедема, утврђења и кућа у Требињу и другим градовима. За њих је био велики успех када су султановим ферманима Зупци обавезани да спречавају пролаз црногорским четима. Био је створен цели један систем одбране дубровачке територије: паңдури и мартоло-

⁵ С. Љубић, Рад 54, 68. Из Беча су од Дубровчана тражили обавештења о Црној Гори. Ј. Радонић, Дубровачка акта и повеље IV—1, Београд 1941, 265, 266.

⁶ В. Ђоровић, Архив албански I, 1—2, 51.

⁷ Детаљно о томе: В. Ђоровић, Глас 187, passim.

⁸ Ј. Буторац, Старице 41, 98.

зи, уходе, турски градови, страже и метеризи.⁹ Па ипак су се црногорски напади на дубровачку област непрестано настављали; документа ово показују за скоро сваку годину, а понекад турске власти, свесне да се чете не могу зауставити, нису без интереса гледале како страда терен турскога вазала уместо терена на коме су господарили аге и бегови. Учени Ф. Ричепути видео је 1720 при случајном пролазу голему опасност од Црногораца у Конавлима.¹⁰ У доба рата 1737—9 борили су се Црногорци против Турака.¹¹ Дубровчани су из Херцегновог добијали детаљна обавештења о покретима у Црној Гори. То није спасавало граничне пределе Конавала. Црногорске чете су на дубровачкој територији постале уобичајена појава у првој половини XVIII века. Када је један дубровачки писац прерађивао басне и преносио њихову радњу у свој крај, појавили су се ту поред Дубровчана и Црногорци.¹²

Владика Сава је међутим одржавао мирољубиву кореспонденцију са дубровачким сенатом. Он је 1746 преко Дубровника упутио једнога повереника за Синигаљу да набави неке црквене утвари.¹³ И касније је он водио срдачну преписку са Дубровником, потсећајући Дубровчане на заједничку славну прошлост и на велику потребу за узајамном солидарношћу.¹⁴

2. ВЛАДИКА ВАСИЛИЈЕ И ДУБРОВЧАНИ

Владика Василије у својој Историји о Црној Гори прича како су Дубровчани 1752 ухватили једнога Црногорца, па су Црногорци ухватили неког Дубровчанина те је сенат најзад био приморан да мења сужње.

„Историја“ је написана за потребе иностранства (мада се читала и у Црној Гори), па се један мали детаљ из црногорско-дубровачких односа могао показати само сасвим кратко. Он је међутим интересантан за оцену ових односа.

Почетком 1752 опет су вођени херцеговачко-црногорски преговори о примирју. Требало је одредити временски рок у коме неће бити сукоба. После успешних преговора поједине чете из

⁹ О пандурима Кадифевићима и Зупцима: А. Ивић, Вјесник зем. архива 1914, 233, 234. С. Љубић, Рад 54, 112. В. Ђоровић, Старишнар 1, 1922, 213, 215. Архив за повјесницу југославенску VIII, 202. В. Скарпић, Гласник зем. музеја 1933, 45. В. Винавер, Историски записи 1953 — 2, 467. Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи II, бр. 2354.

¹⁰ М. Ванино, *Illyricum Sacrum* и зачетник му Ф. Ричепути, Врела и приноси 1, 12.

¹¹ М. Костић, Гласник скопског н. др. — 7 — 8, 211. В. Петровић, Историја о Црној Гори, Летопис М. С. 68, 24. J. Langer, Nord — Albanien und der Hercegovina Unterwerfungs — Anbieten an Oesterreich 1737 — 39, Веч 1880, 58.

¹² М. Деановић, Рад 250, 17 — 18.

¹³ Р. Ковачић, Гласник СУД 63, 236.

¹⁴ А. Ивић, Вјесник зем. архива 1914, 225

Црне Горе чешће су се појављивале на територији Дубровника, који, иако турски вазал, није улазио у ове преговоре. Једна група Кривошијана искористила је прилику па је и она упала у Конавле и априла месеца 1752 одвела две девојке из Виталине. У Никшићу су робине, за које се знало да потичу од Дубровника одакле се народ по ферманима не сме одводити у робље нити као робље држати, купили неки Реџеп Рушевић и Омер Мухаревић, који су их пребацили у Сарајево. Бесни на упад Кривошијана и нељубазно држање никшићких старешина, дубровачке власти су једва дочекале кад им се пружио прилика да напану једну групу Црногораца која се појавила на територији Републике.

Шест Ришњана и других Бокеља и два Црногораца били су трешли чак на острво Млет. Неки Далматинац од Неретве, агент дубровачке владе, успе да ступи у њихово друштво и да их наведе на заседу. Чета је изненада напанута и преко Шипана допремљена у град.¹⁵ У дубровачком затвору налазили су се сада Вујадин, син кнеза Томаша Николића из Озринића, Симо, син попа Бура од Никшића, и шесторица Ришњана. Власти су много говориле о своме успеху те је глас допро у Херцеговину, Боку и Црну Гору.

Ришњани су одмах протестовали против хапшења својих грађана.¹⁶ Дубровачка влада им је 29 маја 1752 одговорила да је додуше ухапсила „злиће“ и осудила их на по 10 година галије, али да би претставник Рисна могао лако добити амнестију за ове кривце.¹⁷

Вест је дошла и до Требиња. Тамошње власти су захтевале да им се изручи Вујадин Томашевић који је наводно негде под Служем дуговао крв. Заиста је 15 маја 1752 у град стигао курир из Требиња, носећи акт потписан од једанаест Турака. Влада је одмах 17 маја отписала Хасан-бегу, већилу херцеговачкога паше, са молбом да се сужањ препусти Дубровчанима.¹⁸ Сенатори су успели да им турске власти дозволе да задрже сужња. Тако су Дубровчани могли да имају извесно преимућство у новим односима са Цетињем. Јер сужањ није био непознат човек: лично митрополит Сава упутио је књигу на море. Тражио је да се младић сместа ослободи. Влада је 29 маја одговорила владици а одмах и „гувернадурима, сердарима, кнезовима, старешинама и барјактарима од Црне Горе.“ Уверавала је како су несрећног Вујадина само они спасли од крвожедних Требињана. „Ер друго не жудимо ни ми нити је разлог, него да се живи у миру свакијем ко се крстјанин називље, који вјерују у свету тројицу и који је подло-

¹⁵ М. Деановић, *Анали Хисториског института ЈАЗУ у Дубровнику* II, 313.

¹⁶ Низ писама општине Рисан у Акта 18, 167/3222. „Не манкамо писати, изабрана господа од славеносербскога језика“. „Ви сте права господа славо-илиричкога језика“.

¹⁷ *Let. di lev. 77b, 150.*

¹⁸ *Copie lettere 3,205.*

жан закону Исукрстову“. Тражили су убудуће мир — „да се не чини плијен ни штета стату крстјанском у од најстаријих у овим земљама“.

Средином јула стиже у Дубровник протопоп Комнен Ивелић. Имао је у име својих Ришњана, а и по налогу са Цетиња, да поради на ослобађању затвореника. Он је после десет дана разговора утаничио да се изврши пуштање робља и да се да узјамна вера за мир у будућности. Дубровчани су желели јака јемства па чак и неку накнаду штете. И то је потврђено. Сенатори су хтели да ослободе и робље из Виталине, које су се у међувремену обреле у Сарајеву, па Ришњане нису пуштали.

Морао је са писмом владике Саве протопоп Симо опет захтевати да се ослободи Вујадин.¹⁹ Онда је сенат пустио Ришњане и решавао случај Сима Попова, другог Црногорца, о чијем имену и пореклу није имао потпуна обавештења. Сенат је видео да пропада план да се Црногорци натерају на мир уценом са сужњем: сада су мислили да размене заробљенике и да онда начине споразум. Силни везир Ђуприлић, баук осилених босанских баша и јаничара, дозволио је у септембру сенаторима да изврше ову размену.

Црногорцима се досадило чекање. Бојећи се да не изгубе у предности, писали су сенатори: „Је да бог да се с Црногорцима све намири“ (6 IX). И заиста, једна црногорска чета изврши напад на Дубровчане који су се враћали из Новог Пазара. Код Чемернога заробе попа Ива Брајковића.

Сада се однос сасвим изменио. Ускоро једна чета Црногораца упаде у Конавле. У чаркању су додуше погинула два Црногорца, али је за сенат ово претстављало јасан притисак на пољу размене сужања. Поново је, о Никољдану, владика Сава писао господи дубровачкој. Комнен је опет боравио у Дубровнику. После преписке са Ришњанима пристао је сенат да пусти и Вујадина и Симу Попова — ако се ослободи онај поп. Доказивали су да додуше врше размену, мада нису исто поп Иво — „невин човек“ и робље, насилно уграбљене у Конавлима, према Вујадину који је „злић“. Више није могао сенат да „племенито“ ослободи драгоценог црногорског сужња без накнаде и да тако добије мир, него се радило о размени. Пошто је и црногорским главарима било стало до ослобођења Вујадина, он је марта 1753 већ био слободан, као и сужањ Симо.²⁰

¹⁹ К. Јирећек, *Poselstvi Republiky Dubrovnice k cisarovne Katerine II* в 1. 1771 — 1775, Праг 1893, 20.

²⁰ Поп Иво је од 1745 био новопазарски капелан. К. Војновић, *Старине* 28, 218. По ослобођењу одмах се вратио у Србију; дуг који је у Котору потписао да га признаје, одбио је, а и влада се са тим сложила. Робље нису лако враћене. Трговац Антун Хица ишао је 1754 да их искупи у Сарајеву. Тешко су се овакве робље спасавале, јер су продаване у далеке земље. Једна црногорска робља, ухваћена 1756, побегла је из Србије, где је била продана, у Земун 1760 године.

Тако је у пролеће 1753 дошло до црногорско-дубровачког примирја на бази размене сужања.

Црногорци су у ово време дошли у нови велики сукоб са Турцима. Почетком 1754 наредио је босански везир да херцеговачки капетани издају махсаре а кадије иламе о последњим походима Црногораца. Документа су однели на Порту Омер-бег Реџепаша из Невесиња, Мустафа-ага из Оногоста, Мустафа-ага Капетановић из Требиња и Абдил-Баки-ага из Кључа.²¹ Фермани из Цариграда су наређивали да се не поведе рат против Црне Горе. Један босански летописац је забележио како је Црна Гора почела „опет Турком дости зла чинити“. У своје самостану писао је босански фрањевац како је 1755 чувени Лазо Пеџиреп постао турски сужањ и да је страдао на коцу, узалуд нудећи откуп од хиљаду цекина и три турска роба; црногорске репресалије су, разуме се, биле жестоке.²² Требињски паша је од Дубровчана затражио мајсторе-зидаре да саграде куле у Коритима. Влада је сместа послала једанаест радника. И поред свега колебања, Босна се спремала за рат против Црне Горе. У Херцеговини се прикупљала војска.²³ На порти се веровало да дубровачки конзул инсистира да Турска поведе рат против Црне Горе.²⁴ Рат је заиста и поведен 1756 године. Владика Василије је тада писао да је Црна Гора једина слободна хришћанска држава на Балкану и да је она на осталог хришћанског робља.

После рата је четовање за неко време смањено. Владике Сава и Василије писали су 1763 са Цетиња дубровачким господарима преко Марка Бубића из Будве једно врло љубазно писмо о заједничком животу Црногораца и Дубровчана.²⁵ Било је то после преговора између Турака и Црне Горе, када су 1761 капетани Кључа, Клобука, Никшића и требињске аге склопили мир са Цетињем на три године. Тада су се Дубровчани били уплашили да ће све црногорске чете ударати на Дубровник.²⁶ Сенат је инсистирао 1762 да и дубровачка територија буде уведена у „веру“. Заиста је онда 1762 и склопљен црногорско-дубровачки споразум, који је у интересу Дубровника „препоручио пресветли господин везир босански“. Опет је био мир. Један инцидент се догодио 1767 када су Дубровчани ухапсили два Црногорца; када су ови пуштени, пошли су за Напуљ у један „македонски пук“.²⁷ То је изглађено дипломатским преговорима.

²¹ Let. di lev. 78, 247'. Акта 18, 181 Б 1, 153.

²² Ј. Јеленић, Гласник зем. музеја 1925, 8.

²³ В. Скарић, Гласник зем. муз. 1933, 50, 53. Старине 10, 26.

²⁴ Ј. Томић, Глас 92, 261, 264.

²⁵ А. Ивић, Вјесник зем. архива 1914, 225.

²⁶ Уп. Записи 19, 1938, 166.

²⁷ А. Ивић, Вјесник зем. архива 1914, 226

3. ШЋЕПАН МАЛИ

Вести из Црне Горе о појави тајанствене личности Шћепана Малог јако су заинтересовале Дубровчане.

Влада је 6 новембра 1767 јавила у Цариград својим посланицима шта се дешава у Црној Гори. „Иако ова личност може да буде појава која ће можда ускоро нестати“ — мора се ствар пријавити Порти. Наредила је да њен службени тумач посети реис-ефендију (министра иностраних послова) и саопшти му све вести усмено, а тајно му се вести могу предати и написмено. У посебном листу говорило се Турцима да је „незванац“ дошао 1766 у Приморје па у Маинама рекао браћи код којих је живео ко је и шта је, па то дозна сва Црна Гора: Стјепан Мали, дсбар с добријем, зао с злијем, мали с малијем, а велики с великима; незванца су испрва називали Петром III, а он је рекао да ће се открити с Митровудне. Напомињали су већ 2 XI да је он „завео ред у земљи“.

Сенатори су вести о Црној Гори доставили и босанском вежиру и требињском паши. Дознали су да је скадарски паша о свему већ известио Порту.

Отада су стално Дубровчани извештавали Турке о Црној Гори, слали агенте за Котор и саслушавали људе из пограничних села. Нашли су и један сонет у славу Шћепана као рускога цара, и државни службеници су већ крајем 1767 успели да саставе један опширан реферат о догађајима у Црној Гори. У новембру и децембру су у Дубровнику били познати многобројни детаљи о Шћепану Малом.²⁸ Зато су Порту могли доста тачно обавештавати и тиме показати своје верно и добро карактерско држање. Посланици су реис-ефендији говорили да је сва Црна Гора уз „незванца“²⁹ и саопштавали да су уз Црногорце стали и Побори, Браићи и Маџне. „Изгледа да је Пољак по рођењу, вероватно из кијевског војводства, можда неки калуђер скитница од оне групе која је сада тамо на власти“(!).

Крајем априла 1767 ишла је група Турака кроз област Никшића. Чета Бјелопавлића убије једнога а тројицу ухвати живе и под добром стражом их упути „краљу Стефану Маломе“ — како се изразио један Турчин из Скадра.

Турци су стално тражили нових вести од Дубровника. Конзулу Џурићу изјавио је реис-ефендија почетком јуна 1768 да ће султан послати трупе на Шћепана.³⁰ „Порта са највећим нестрпљењем ишчекује повратак нашег курира да дозна неку даљу но-

²⁸ Али су се сенатори морали заклети да ће шпијунске извештаје о Црној Гори чувати у тајности, без препричавања по граду. Cons. rog. 178, 176.

²⁹ Let. di lev. 89, 23, 36.

³⁰ Писмо из Цариграда од 4 VI 1768, Акта 18, 128/3167. На Плочама се већ почетком марта говорило о рату.

вост са потврдом оних вести за које се прича да су јој овамо стигле из Црне Горе, али су засада тајне и недокучиве“.

Када се пронела вест да ће Порта водити рат против Црне Горе, дубровачка влада је сазвала збор сељака у Конавлима и скуп православних у граду: нико живи не сме ићи у Боку. Уходе су јавиле да је у Котор стигао руски официр Мерк и да је изнад града преговарао са Шћепаном, кога је дубровачки агент чак „препознао кроз доглед“! Сенат се нарочито уплашио од вести о везама Куча, Климената и Пипера са Цетињем и о доласку патријарха Бркића у Црну Гору. Млетачка појачања у Котору јако су узбудила сенат. Секретар Дубровачке Републике је 20 јуна 1768 поздравио Мерка који се враћао из Котора. Изјавио му је да влада не може гарантовати за његов живот: Турци из лазарета могу затражити да дубровачки жбири ухапсе странца, а могли би га заробити чак и гусари са једне улцињске тартане у луци.³¹

Разуме се да је све достављено у Босну и Цариград. Формиран је нарочити одбор од шест чланова сената који ће о догађајима у Црној Гори и Боки отпремати вести у Цариград, Травник, Котор и Задар. За септембар и октобар 1768 доведено је 100 војника у град.

У јулу 1768 знало се у Дубровнику о црногорским ратним припремама. Сада се мислило да је Шћепан „руски официр“.

Босанске, румелиске и арнаутске трупе су наступале против Црне Горе. У Невесињу је ударио табор босански везир. Дубровчани су се пожурили да му објасне како му не могу испоручити праха и олова. Чуло се о боју код Бара и о страдању Бјелопавлића. На Плочама су путници причали о покличу: „Браћо, ко је витез, ход у Острог да укаже своје јунаштво“.³² Сарајлије су бежале из турске војске и долазиле у Дубровник. Конављани су причали да је на Зети пало 500 Турака и да су грдно пострадали Требињани и други Турци, уопште „цвет од Босанаца, званих серхатлије“. Игумана манастира Житомислића затворили су Турци због веза са Црном Гором. По Дубровнику су се проносиле гласине да ће Црногорци минама дићи у ваздух турске одреде, а изненадна неслога албанских паша изазвала је велико интересовање.

Најзад је конзул у Цариграду честитао Порти „коначно потчињење Црне Горе“. Порта је мислила да је „случај са Црном Гором“ завршен јер је Шћепан био ишчезао и беглербег босански и румелиски били су јавили да су постигли силне успјехе. Нарочито се хвалио новопазарски паша. Дубровчанин у Цариграду је међутим знао шта се догодило: у једном шифрованом писму јавио је 10 децембра 1768 својој влади: „Ако овде кажем шта је уства-

³¹ Сам Мерк се у свом писму из Беча жалио својој влади на нељубазан поступак Дубровчана. М. Драговић, Споменик 22, 33.

³² Let. di lev. 89, 201.

ри са Црном Гором, биће зло за оне две паше“ — које су се лажно лохвалиле.³³

Велики руско-турски рат и везе Црне Горе са Русима дали су нови вид значају Шћепана Малог према Дубровчанима, мада је немогућност да Порта опет води рат против Цетиња умирила духове у овим крајевима. Конзул Цурић је јануара 1769 бележио да би Порта поново ратовала против Црне Горе само да нема рата на Дунаву. Признало се да рат из 1768 није имао успеха. Реис-ефендија се код Цурића распитивао где се налази Шћепан.³⁴ Влада му је 12 марта 1769 јавила да се Шћепан налази у Црној Гори жив и здрав и да није ни био „ишчезао“. У Цариграду се тада одиграо један догађај који је показао колико се озбиљно узимала Црна Гора. Грчки патријарх био је оптужен „због веза са Црном Гором или Русима“, па су га његови противници још били денунцирали и да је дао уточиште Шћепану Малом, па чак и да га је крио и после рата из 1768. Иако је Грк доказао своју недужност, прогнан је на Митилену.

Нарочито је Дубровчане уплашила мисија Долгоруког у Црној Гори.³⁵

Током 1770 године дошли су Дубровчани скоро у ратно стање са силном руском флотом која је после битке код Чесме постала господар на Леванту.³⁶ Почетком 1771 развила је влада очајничку акцију да изглади сукоб са Русима и сачува своје бродове по Средоземном Мору. Ни о чему се овде више није говорило него о катастрофи која очекује државу ако се критичка ситуација не измени. Владика Сава је касније писао о „разуру“ дубровачком. Тек се сада у Дубровнику осетио велики значај руско-турског рата. Турци су свуда разоружавали рају,³⁷ чинили зулуме,³⁸

³³ Турци нису успели да „покорје мали остатак славено-сербске слободе“. Записи 19, 1938, 107.

³⁴ Писмо од 11 II 1769, Акта 128/3167. У Виталијини се прочало да млетачке галије код Молунта чекају да заробе Шћепана Малог. Акта 197/3389—2, 351.

³⁵ Let. di lev. 90, 121, 137. Били су уверени да ће из Мореје стићи појачања за Црну Гору. Долгоруки је прошао и крај Дубровника, што је записано у дневник његове групе. Љ. Стојановић, Годишњица 11, 298.

³⁶ Било је и других страховања. Капетан неке млетачке галије говорио је октобра 1770 неком Дубровчанину: „Синко мој, немој ми ово друго продат, ти ћеш брзо бити мој, до ове 15 дана доћ ће три нави московите и још нашијех пет галија, ма се ви немојте ништа припадат, дигнућемо ваше заповједнике, они су доста стотин годишта заповједали, а не бисмо им ништа учинили да се нијесу дали под Турчина, а дигнућемо једнога гдје узбуду двојица у кући од вашијех, ако узбуде од потребе да иду с нама“. Акта 136/3175—2, 248.

³⁷ Ј. Јеленић, ГЗМ 1925, 35 Валинић, Старице 17, 100. Мудеризовић, ГЗМ 1918, 33. Ст. Новаковић, Годишњица 17, 161. Р. Грујић, Споменик 51, 88. Н. Jopra, Une vingtaine de voyageurs dans l'Orient europeens, Paris 1928, 42.

³⁸ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи II, 3355. Ј. Јеленић, ГЗМ 1917, 40.

и просвећена Европа је поздрављала пораз Турака. Сада је Црна Гора била једна од великих нада дубровачких госпара. Можда је Шћепан имао утицаја код руског адмирала Орлова, можда би могао рећи коју реч у корист угроженог Дубровника?

Веза Руса са Цетињем преко Трста посматрана је сада са задовољством. „Заповједнику и владаоцу од Црне Горе“ ишла су љубазна писма. Развила се стална преписка између Дубровника и Цетиња.³⁹ Сенат је упућивао Шћепанова писма у Беч, даривао црногорске гласнике, набавио му скупочену носиљку. Није сметало што је Шћепан тражио бродове за транспорт трупа на исток и захтевао драгоцености за које је знао из црногорске народне традиције и што се свуда причало да он жели да поседне Виталјину, јер — „Стјепан Мали говори да је то његова старина“.⁴⁰ Дубровчани су чак имали и неприлике са Млечанима, који су ухватили дубровачког претставника који је одржавао везу са Цетињем.

Када су се Дубровчани нагодили са Русима, хтели су да брзо забораве Шћепана. После своје велике кризе нису са њиме одржавали озбиљније везе и црногорско-дубровачки односи опет су добили старе облике.⁴¹

4. СКАДАР И ДУБРОВНИК

Дубровачког конзула у Цариграду Цурића позвао је 22 децембра 1771 реис-ефендија. Изјави му да Дубровник има да стави на располагање турској флоти десет бродова. Скадарски паша Мехмед Бушатлија именован је за пашу Охрида и за команданта војног похода против Али-бега из Каира, одметника султановог. Исмаил-бег капетан Бара, саопштио је Цурићу да Бушатлија господари Охридом и Валоном, као паша од три туга, и да су трупе спремне за укрцавање. Својим писмом од 10 јануара 1772 наредио је султан Мустафа дубровачком сенату да чим Мехмед-паша затражи бродове, сенат мора одмах да му их пошаље.

Овај турски захтев да дубровачки бродови уђу у састав једног турског поморског одреда јако је узнемирио Дубровчане.

³⁹ В. Богвишић, Рад 3,161.

⁴⁰ Акта 136/3175—2, 266. Шћепан је од Дубровчана добио кафе, шећера, свећа, позлаћено одело и носиљку. Ова је вредела 60 цекина. С. Љубић, Споменици о Шћепану Малом, Београд 1870, 130. По дубровачким рачунима, носиљка је вредела 100 цекина. Cons. rog. 181, 80'. Изгледа да је Шћепан преко Дубровника и дошао у Црну Гору 1766. Љубић, 47. В. Макушев. Самозванец Стефан Мали, Руски вестник 83, 1869, 13.

⁴¹ Владика Сава је 1775 у Дубровник послао попа Николу Тетковића. Нагласио је у свом писму да од све старе славе стоји још само — Дубровник! Идуће године пошао је за Дубровник Андрија Филотић, син Савине синовике, да се насели у граду. Лепо је примљен. Сава је још молио да дубровачка влада опрости кривицу старом Ивану Лучићу, који је морао избећи за Трст. Гувернадур Јован Радоњић је 1776 са сенатом преговарао о једном миру.

Тек што су мислили да су мало умилостивили Орлова и доказали му да се ипак могу рачунати за неутралце, морали су сада то демантовати једним оваквим поступком и чак активно стати на страну Турака, макар не и на Дунаву него на Леванту. Сенат је зато решио да бродове никако не преда.

Решено је да капетан Казилари хитно отпутује у Скадар и да паши понуди 10.000 гроша мита да не тражи бродове. Спремљени су и дарови за младе синове пашине Мустафу и Махмуда (свита и шећер). Мехмед је заиста писао на Порту у корист Дубровчана, али је реис-ефендија био запрепаћен када му је Цурић изнео да влада одбија да преда бродове. „Ви се шалите са мном; ако ми не дате бродове послаће султан Мехмед-пашу са Арнаутима са морске стране, а пашу и његове Босанце са сува, па ћете видети да ли можете са нама да терате шегу“. Писма са одбијањем била су предата и великом везиру, кајмакаму, реис-ефендији и Бушатлији, а сви европски амбасадори у Цариграду су обавештени да Дубровник не жели да да лађе, а ако то ипак учини, натераће га само гола нужда.

Сенат је удесио да из Скадра дође Хаци-Абас рајс и лично се увери да бродова нема. Добио је да потпише како „ваше ђемите бивши малахне и гњили њихови стрели, не'ваљају нити су подобне за царева службу“. Казилари је паши дао нове дарове — скупи текстил и 40 прозорских окана. Посебне барке су стално одржавале везу између Скадра и Дубровника, а једном је Казилари располагао са две лађе. Рајс је добио дарове, направљена му је лађа, а Казилари је поново ишао у Скадар. Порта је у међувремену успела да реши ствар у Каиру и ослободила је Дубровчане од давања бродова, али је одмах поставила нови захтев: да се лађе ипак предају ради пребацивања трупа за бунтовну Сирију! Под енергичним притиском морали су у јуну 1772 Дубровчани изјавити да бродове стављају на распалагање Турцима. Реис-ефендија и капућехаја Бушатлијин додуше изјаве да лађе можда ипак неће бити потребне, јер се сириски бунтовници не крећу; али идућег месеца било је јасно да ће Арбанаси ићи да угушују сириске метежнике. Мустафа-паша из Валоне скупио је трупе, његов брат Махмуд посла хехају уместо себе (имао је једва 18 година).

Узалуд је Казилари још једном нудио 6000 талира Мехмед-паши. Сенат је 20 августа 1772 морао изгласати одлуку да се 10 лађа, које је рајс означио, одмах предају Мехмед-паши.⁴² Већ раније је капетанима било забрањено да лађе продају; сада су позвани са обала Пељешца и Корчуле у Груж под претњом смрти ако се не одазову. Ако би скинули нешто опреме са брода, влада би га конфисковала без накнаде. Капетани су добили по 100 цеклина да оправе бродове, а један властелин је пошао да надгледа

⁴² Cons. rog. 182, 31'.

припреме и прикупи морнаре. Капетани су просто имали предати добро опремљене бродове у Грузију, ако нису хтели да буду обешчашени. Још једном је паши понуђено дарова и пара, али је било то узалудно и касно. Хаџи-Абас рајс и Али-ага видели су у Грузију четири брода који нису одговарали њиховим захтевима, па су одмах затражили боље објекте. То је и учињено. Казидари је опет ишао Бушатлији. Јавио му је да шест бродова полази. Лађе су се додуше врло споро спремале да пођу у турску флоту. Најзад је упућено 6 бродова, а 4 су опремана. Паши је пошао делегат Матија Фабри да повуче дубровачке морнаре са бродова. Посаде су се делом већ биле саме разбегле, па је паша силом задржавао по неколико морнара на сваком броду. Улцињани су преузели лађе, групе су укрцане и ускоро је велика флота од преко тридесет бродова отпловила на југ.

Ова јака турска ескадра, у којој је под командом скадарског господара пловило и десет дубровачких бродова са улцињским морнарима, упустила се у патраском заливу у борбу са руским јединицама. И поред бројне надмоћности, Мустафа-паша је доживео катастрофу. Руси су уништили ову турску флоту октобра 1772.⁴³

Током ових догађаја дошли су били Дубровчани у непосредну везу са Скадром и са тамошњим новим господарима Бушатлијама на један дотада неуобичајени начин. Бушатлије су избиле као снажан фактор у Турској.

Арбанаси су већ током XVII и почетком XVIII века силно раширили своју територију. Њихов утицај је растао. Током овога рата Арбанаси су учествовали у операцијама против Грка и Руса у Мореји, у Македонији су њихове четовође узимале власт, а после рата су угрозили безбедност у целој земљи. „Хиљаде Арбанаса плачка дуж путева и села и у великим разбојничким четима обилази земљу“, забележио је Василије Бркић 1771.⁴⁴ Када је Мехмед умро, Порта није могла да наметне своју власт његовом наследнику. Порта је морала оставити Скадар и прво се обрачу-

⁴³ Е. Тарле, Чесменский бой и первая руская экспедиция в Архипелаге, Москва 1945, 86—91. Ј. Радонић, Дубровачка акта и повеље V, Београд 1950 411, 418, 419, 422, 424, 428, 469, 478. Конзул Цирић је своју владу обавестио о детаљима и писму од 11 XII 1772, Акта 128/3167. Реис-ефендија му је изјавио како „Улцињани нису волели да иду у Сирију него су напали Русе, па су зато и страдали“. Обећао је да ће Порта накнадити сву штету. Посланик Гучетић имао је баш тада да решава и ово питање. Влада није хтела да одмах инсистира на накнади. Исмаил-бег, капетан Бара, јавио је ускоро да су до Улциња стигле натраг само три лађе (капетана Даничић, Љубак и Милашиновић). Отада се дуго водила дискусија о штети; посланици су на Порти понудили мито од 10% висине накнаде. Новац је тражен и од новог великог везира, једног Босанца, и од новог султана, Абдул Хамида, 1774; Гучетић је чак помишљао да се штета одбије Турцима од харача, али то влада није допустила. Порта је ипак 1775 на овај начин решила ствар и опростила једну харачку годину.

⁴⁴ И. Руvaraц, Споменик 10, 49.

нати са оним Арбанасима који су се свуда били намножили и завладали. Они су 1778 чак опљачкали манастир Рило у Бугарској. Арнаутин Осман-беј, ајан Петрича, дошао је 1777—8 у велики сукоб са агама Струмиче које су га, удружене са насилником Абдил-агом Календером, протерале и поставиле свога ајана. Осман се спасао из боја и склопио савез са земљацима Чауш-бејом из Демир-Хисара и са Талиб-бејом из Мелника. Три Арнаутина су освојила Петрич и опсела Дојран. Тако су Арнаути угрожавали низ градова. Тада Порта одлучи да капудан-паша Хасан очисти побуњене земље. Пошао је да растера Арнауте. Лично је убио Талиба, а ускоро су страдали и остали Арнаути. У Мореји је он свирепо истребљивао бунтовнике и против њих чак наоружавао грчке устанике и хајдуке који су се крили по горама; за отсечене арнаутске главе добијали су грчки устаници од Турака златне цекине. као касније војници србијанске народне војске од Мустафа-паше за главе јаничарске.

Ово чишћење Македоније и Грчке од бунтовника и арбанашких чета ипак није погодило Бушатлије. Узалуд су у пролеће 1780 спремане трупе против њега. Арнаути су из јужне Албаније опет упадали у Грчку. Узалуд су 1781 неком Омер-баши, рођаку Бушатлија, на Порти давана два тута да замени скадарске господаре. У Мореји и средњој Грчкој опет су се појављивали Арбанаси. Из непосредне близине Цариграда морао је Хасан-паша да тера метежнике! У то доба, око 1780—2, владао је грађански рат у Београду, на Дунаву и у многим румелиским градовима. Пут за непослушни Скадар био је веома далек из Цариграда, иако су се Арбанаси борили и међу собом. Бушатлије су дизале главу.

Јуна 1775 умро је Мехмед-паша Бушатлија. То султану није вратило власт над северном Албанијом: очево место заузео је млади Махмуд-паша.⁴⁵

Дубровчани су 1775—6 одржавали пријатељске везе са скадарским пашом,⁴⁶ а улцињски капетани су користили добре односе да без пара оправљају бродове у Дубровнику, иако се влада прибојавала Улцињана уопште и наређивала да смеју долазити

⁴⁵ Zinkeisen VI, 63 и Јорга V, 65 у својим историјама Турске узимају да је Мехмед умро 1776. У писму конзула Пурића из Цариграда од 29 августа 1775 каже се да је „Мехмед-паша умро пре два месеца“; за Скадар да је послан некакав Мехмед-паша из Једрена, а и неки капици-баша по заоставштини. У писму од 14 октобра 1775 каже конзул да је неки Арбанас Курт-паша (прослављен у протеклом рату) одређен да преузме власт у Скадру и дочепа се пашиних малићана; Курту се одупро син умрлог паше са пуно присталица и других Арбанаса па је несуђени нови скадарски паша изгубио војску и морао да побегне. Акта 129/3168. Свакако да 1776 положај није још био јасан. Капетан Бара Исмаил је по налогу из Скадра у јулу 1776 послао једну барку у Дубровник, са писмима за скадарске трговце, који су одавде били пошли за Венецију, Трст и Анкону: новац нека нико не шаље за Албанију, него да трговци у Дубровнику сачекају даље догађаје. Свакако да страшна кута у Улцињу није била разлог за то.

⁴⁶ Cons. rog. 184, 20, 57, 157, 174'.

само у три места Републике. Сенатори су посредовали и за откуп улцињских сужања. Када је паша 1776 од владе тражио мајстора-бродоградитеља, сенат је неког Луку Радића из Цавтата силом послао у Албанију. Лађе су неколико пута оправљане и 1777—80 — паши за љубав. А 1780 дошло је до спора.

Два дубровачка брода који су укрцавали дрво у Бојани Махмуд-паша је зауставио и блокирао. Махмуд је наводно извршавао наређења из Цариграда о забрани извоза ратног материјала за непријатеље Порте; жалио се што је његов рођак у Дубровнику дочекан само као какав ага и што му није дато цигала које је тражио. Сенат је сместа послао свога делегата и ангажовао албанске трговце Ивана Ђоку Мида и Симона Владањија да посредују, а молио је и млетачког вицеконзула Дуода; донета је одлука да се мајстору Ваљалу никако не помогне да се избави из тамнице у коју га је бацио паша, него да се ствар реши попуштањем и новцем.⁴⁷ Интервенција великог везира, новац и дарови код Махмуда и његових успели су да спор 1781 изгледе. Он је пустио бродове и мајстора. Махмуд је међутим био бесан на Дубровчане, за које је говорио да су разнели све дрво и сав кукуруз из Албаније. Хтео је да узме царски ферман по коме би убудуће могао потопити дубровачке лађе ако би конкурисале његовим поданицима у извозу грађе за бродове.

Овај сукоб и Махмудове изјаве узбудили су сенат, јер је дубровачко-албанска трговина заузимала важно место у привреди Дубровника.

5. АЛБАНСКО-ДУБРОВАЧКА ТРГОВИНА

Албанско приморје је у XVIII веку водило релативно живу трговину и са залеђем (Македонија, део Србије, Босна) и са суседним приморским земљама (Далмација, Италија). Насељавање све нових и нових Арбанаса у далеком залеђу доносило је и повезивање скадарских трговаца са унутрашњошћу. Скадрани су онда оживели стари пут на море из Србије и Македоније и презели на њему главну улогу.

То је доба успона трговине на целом Балкану. Цинцарски трговци у Грчкој и Македонији, многобројне грчке лађе по свим лукама Леванта, успон херцеговачких чаршија, настанак православног трговачког слоја у Босни, наступ србијанских трговаца у аустриској Србији, уздизање богатијих чорбација у Бугарској и Македонији итд., претстављали су део општег процеса стварања грађанског елемента у условима интензивнијег развоја производних снага и повећане размене. И поред нереда почетком XVIII ве-

⁴⁷ Let. di lev. 98, 160. Cons. rog. 189, 16', 18'. Acta 136/3175—1, 31. Акта 177/3225 (писма из Скадра млетачког вицеконзула Дуода).

ка и у доба рата 1737—9, Скадар је отпочео са јачим трговањем према копну и мору. Уздигао се опет и Драч.

Дубровчани су у првој половини XVIII века запазили скадарске трговце у Нишу и Видину. Млечани су у једном моменту помагали напоре Скадрана да оживе стари каравански пут који је са истока водио на Бојану и који је још око 1570 имао велики значај. Скадарски трговци били су спремни да и у овоме играју велику улогу. У Скадру и Драчу су настојали да преузму посредничку улогу између солунске и јадранске области, поред осталог.

Скадар је својим бродовима извозио пиринач, абу, памук, дуван, рибу, коже (говеђе и бивоље), кордован, свилу, восак, бакар, крзна (нарочито много зечјих кожица, за шешпире), кожухе, кестен, уље. Његови трговци ишли су, нарочито од средине XVIII века, у Анкону, Венецију, Трст, Ријеку, Синигалу (1744 боравила је група скадарских трговаца вуном у Љубљани). Ова се трговина нарочито развила у другој половини XVIII века, као и на целом Балкану. Из Бара се слало уље за Босну и Србију. Дуван је из Албаније караванима ишао све до Дунава, а за Цариград су сваке године упућивани велики транспортни бродови са овом робом, коју су мање лађе разносиле и по Далмацији, па и у Трст и Анкону. Сада се врло много албанскога кукуруза слало за градове Далмације. Дрвена грађа са река Ишми, Арзена и Дрима ишла је за Ријеку; Улцињани су је преносили и у Алжир, Цариград и Александрију. И кукуруз је понекад одлазио у богати Египат.

Руски рат и слом улцињске флоте 1772 за тренутак су тешко погодили Арбанасе. Изгубили су много људи и бродова. Али је поход у Мореју 1770 и учешће у борбама на Леванту овим трговцима донео нове везе. Већ за време рата они су морејски плен употребљавали за трговину. Улцињани, Барани и Скадрани су из Мореје почели да шаљу свилу, вуну, памук. Сам Мустафа-паша је за свој рачун извозио лан. Око 1775—80 ова је трговина достигла највиши степен. Скадарски трговци су са својом робом одлазили у низ јадранских лука. У Дубровнику су играли истакнуту улогу у редовима „турских трговаца“ (мада је поред муслимана било и католика па и православних) који су доносили „левантиску робу“. Скадарски и херцеговачки трговци уопште били су узели Дубровник скоро као за своју сопствену извозну луку. Неколико француских трговаца који су радили у Дубровнику одржавало је сталне везе са овим Арбанасима, а и сами су одлазили у Албанију. Фирма Еркилез је 1767—73 извезла из Дубровника робе за 1,000.000 ливри, од чега је велики део потицао из Албаније; фирма Ејду је снабдевала арсенал у Тулону грађом из Албаније. Улцињани су на својим лађама ишли у Канеју на Криту и доносили сапуна на стотине сандука. Они су радо одлазили и у Александрију, особито на француским бродовима, а знали су унајмљивати и

дубровачке капетане.⁴⁸ У Дубровник су стизали и трговци из Тиране, Баковице и Љеша, али ређе.

Подгорица је одржавала сталне везе са Дубровником. Скоро само муслимански трговци су долазили у Дубровник. Држали су много вуне и зечје коже. Колашинска вуна је код њих била веома цењена. Сада се ређе појављује некада познатија „вуна од Дебра“.

Са Скадром је у непосредним везама био и херцеговачки Никшић. Бушатлије су га за неко време такорећи анектирале своје пашалуку. Из Никшића су у Дубровник долазили само муслимански трговци. Нарочито су држали квалитетну вуну. Неки од њих били су повезани са француском фирмом Еркилез у Дубровнику, која им је често давала америчку кафу у замену за њихову робу Хаџи-Осман Ајвазовић је 1785 у Дубровнику продао 400 бала fine вуне и примио 5600 реала као прву исплату.

Власт Скадра су 1783—4 признавали и у Бијелом Пољу. Овде је постојала сразмерно јака православља чаршија, чији су припадници у записима бележени као „варошани“; они су имали и црквену општину, на челу са богатим трговцима, који су били и ктитори и дародавци. Ти исти трговци долазили су и у Дубровник. Око 1760—1790 били су главни међу овима Ђорђе и Антоније Пајовићи, Јово Петровић, Јефто и Алекса Матовић, Јосиф Петровић, Мирослав Јефтић, Лазо Михатовић, Јово Симоновић, Марјан Ђоковић, Филотија Петровић, Сава Марјановић, Петар Филотија. Они су држали знатне количине вуне. Алекса и два његова ортака добили су 1769 кредит на вуну у износу од 2550 талира.

Албански трговци (а делимично и трговци из градова зависних од Албаније) играли су знатну улогу у дубровачкој трговини. Сама северна Албанија слала је крајем XVIII века у Дубров-

⁴⁸ Један дубровачки брод је 1779 довео из Александрије и групу албанских трговаца са њиховом робом. Улцињанин Али-баша довео је 1770 из Египта две робиње, а једна група која се вратила 1775 имала је и 13 црних робова и робиња. Капетан Миха Реко је 1770 склопио уговор са Абубењиром Улцињанином да пребаци албанско дрво за Александрију (Акта 138/3177—2, 193). Улцињани су више користили француске бродове за путовања у Египат; понекад су у Дубровнику, где су пристајали, одбијали да отседе карантин. Један улцињски рајс је 1782 укрцао кукуруз за Египат (житородни Египат је тада имао прилике да осети праве катастрофе од глади, па су то користили и неки Улцињани. P. Masson, Histoire du commerce français dans le Levant au XVIII-e siècle, Paris 1911, 313). Преко Скадра и Улциња су и неки трговци из Подгорице ишли за Египат. Обично су се сви служили француским бродовима. На једном дубровачком броду је 1785 ишао неки Улцињанин за Александрију, па је имао неприлика (Let. di lev. 102, 138).

них робе за 786.500 гроша, а увозила из Дубровника робе за 122.000 гроша.⁴⁹

У Скадру су као страни претставници седели вицеконзули млетачки и наполитански. Обојица су обично били албански трговци.

Скадарски господари су схватали значај трговине која се овде уздизала. Мехмед Бушатлија је сам учествовао у извозу робе за Анкону и Венецију и његова је породица одбила да Порти преда његову заоставштину са мотивацијом да је пашина имовина — његова течевина, настала од трговине. Он је уље слао чак до Београда, Софије и Скопља, а коже и кордован из тих крајева је укрцавао за Италију. Махмуд-паша се чак интересовао и за изглед италијанских градова са којима су ступали у контакт његови трговци. Меланхоличан и несталан, жељан путовања, промене, лова и славе, убеђен да његов „Арнаутлук“ може растерати све војске и угњетаче из Цариграда, енергичним средствима он је укинуо цариградска права на албански дуван који су његови поданици још обилније могли слати и у Београд и у Трст. Он је давао уточиште албанским трговцима који су морали бежати из Румелије, а његови чауши су стотинама километара разносили пашине поруке за градске ајане: где буде убијен неки Арбанас (по Портином наређењу), ту долази Махмуд са 40 хиљада војске. Он је знао да страним трговцима одузима целепе, вреће и балване на корист својих трговаца, мада је умео и блокирати трговину са Венецијом, на штету својих а у корист своје силе и угледа, што је после опет користило трговцима. Он је сменио неке рајсе који су се пред обалама Апулије понашали више као трговци него као гусари, а зло су пролазили његови људи ако би се сувише спријатељили са господарима из дубровачких бедема; али је 1787 једном морао звати туђе ратне лађе да спроведу његов конвој накрцан трговачком робом, пошто је у Улцињу била глад. Сав тај трговачки слој се додуше показао крајње непоуздан 1787; тај слој, на који се ослањао и који му је давао историско оправдање, издао га је у један мах и његова се творевина распала као кућа од карата под налетом румелиске војске; остала је само гола сила арнаутских горштака која је и претстављала срж његове моћи. Ипак је тај слој сачињавао једну од основа пашине силе (и финансиске!), те је он предузимао низ мера у његову корист.

Бушатлија је користио и међународне догађаје да се још више осамостали. Заплети 1783, 1787 су били одлучујући у његовом успону, а не унутрашњи развој његове земље.

⁴⁹ Извоз за Дубровник: суво воће, ланено семе, уље, восак (520 000 гроша), кордован, бравље коже, говеђе коже, усолјена риба, проста и фиња вуна, зечје коже; увоз: кафа, челик. Скадар и околни градови слали су дакле за сам Дубровник робе за око 786 000 гроша; из велике луке Солун ишло је у то доба за Француску робе у вредности од 1 310 000 гроша.

6. ОДМЕТНИК У ДУБРОВНИКУ

Почетком осамдесетих година дошло је до нових заплета на Балкану. Спремао се руско-аустријски рат против Турске, а унутар Турског Царства поједине паше су све више дизали главу. Дубровник се нашао у незгодној ситуацији.

Већ су аустријске везе са Црном Гором 1779 изазвале узнемирење на Порти. Главни тумач Порте лично се распитивао код дубровачког конзула Цурића шта се дешава на Цетињу. Цурић му је изнео случај са неуспелим врбовањем трупа у Црној Гори.⁵⁰

И поред успеха против бунтовника 1779—81, на Порти није владао оптимизам. Један инцидент са синовима једног влашког кнеза показао је утицај и претензије Беча на Дунаву; зло је за Дубровчане било што је у то био умешан и неки Дубровчанин, који је касније у Напуљу објавио и једну књигу о Влашкој и Молдавији. У Београду се 1782 водио прави грађански рат, а и устаници у Малој Азији опет су дизали главу. Очекивао се наступ савезника „Грчког пројекта“ и Диван је 24 XII 1782 одредио слање трупа на Дунав. У Београду је силно порастао гарнизон. Конзул Цурић је јављао да „Турци имају силан страх од евентуалног сукоба са Аустријом“ (17 I 1783); његова писма показују збуњеност у Цариграду. Тамо се говорило да су у Црну Гору тобоже стигле аустријске трупе да потпомогну црногорске покрете.⁵¹ У Београд и Бањалуку стигли су топови из Цариграда, материјал је слан за Црно Море и Дунав. „Сви виде слом“, бележио је Цурић, верујући чак да ће Порта фингирати рат како би могла да га брзо „изгуби“ без боја и уступи само Босну, а спасе остало.

Порта је одредила три брода да допреме ратни материјал за Босну преко Дубровника. И баш тада се сумњиви Махмуд кретао око Дубровника. Турци су били јаки и у близини и силно се сенат уплашио када је у фирентинским новинама објављено да Дубровљак напушта Порту и прилази аустријском цару!⁵² Бојећи се да не буде увучен у рат, сенат је очајнички молио да бродови са опремом не дођу у Дубровник. Конзул Цурић је избегавао да да дубровачке лађе за превоз муниције. Онда су капетани Мараси, Јанковић и Боничели, млетачки поданици, накрцаних бродова храном и опремом, допловили у Дубровник. Први брод је 20 јула 1782 приспео. Стизали су и други товари и искрцавање се веома дуго отегло.⁵³ Сенат је 1783 чврсто веровао у рат. Издао је налог свим дубровачким капетанима да чим избије сукоб, сместа напусте Цариград и да нико онда ни за коју силу (тј. ни за Турску) не

⁵⁰ Let. di lev. 97, 121'. Писмо од 11 IX 1779, Акта 129/3168.

⁵¹ Сенат је послао нарочитог уходу да 1782 испита град Павлића у Црној Гори. Његов извештај: Акта 137/3176—1, 63.

⁵² Let. di lev. 100, 9. С. Љубић, Рад 54, 158.

⁵³ Let. di lev. 101, 87, 100. Акта 137/3176—1, 115, 129. Cons. rog. 191, 132. Let. di lev. 102, 10. Акта 197/3389—7, 40. М. Драговић, Гласник СУД 72, 258.

сме превозити ратни материјал. Мислило се о увођењу сталног дипломатског претставништва у Русији. Све одлуке је сенат држао у строгој тајности. Говорило се да ће нови руски конзул за Далмацију становати у Дубровнику, а да се негде спрема и нова руска флота на Медитерану. У Дубровнику се говорило да се жито из Угарске више не шаље за Турску, а да морнари из Боке већ навелико иду на руске лађе у Ливорно (знало се да већ има „42 брода“; чак је и Порти јављено да има „7—8 лађа“). Јануара 1784 издати су налози Цурићу да по сваку цену мора да избегне ма и најмање учешће дубровачких бродова на турској страни у „наступајућем рату“.

Међутим, до рата није дошло; остварење „Грчког пројекта“ остављено је за нешто касније. Ова је ратна опасност 1782—3 ипак јако помогла Бушатлији и његовом откидању од централне власти и контроле. У следећим годинама је скадарски бунтовник постао главни политички проблем.

И он је у пролеће 1782 јавио дубровачкој влади да ће посетити њен град. Сенат је 6 јуна 1782 одредио један стан на Плочама за пашин конак, када дође; одређени су сенатори који ће се наћи уз папу и — војници који ће као ванредни додатак чувати градске зидине. Паша је 12 јуна стигао у Дубровник.⁵⁴ Добио је доста скупога текстила, 60 комада шећера, сенаторе-пратиоце Гучетића и Басељића, лекара Буха да га лечи од грознице. После неколико дана отплови Махмуд, заједно са лекаром кога му је влада ставила на располагање. О свему је одмах јављено у Цариград; наглашено је како је паша дошао са 80 људи.

Идуће године се паша поново нашао у Дубровнику. Скадарски тровац Јаков Марка Сума дошао је из Улциња са поруком Махмудовом: одмах да му се пошаље доктор Бух и мајстор Антун Пилат — или ће паша сам доћи (мај). Ускоро, 3 јула, дошао је паша са свитом од 150 људи. Његова фрегата је имала шест топова, а међу морнарима је било пуно старих Улцињана, жељних гусарских подухвата, како су то они сами и јавно говорили. Опет је паша тражио лекара. Влада му је ставила на располагање кућу у Ободу и још један стан; када му је објашњено да лекара сада нема, морала му се дати лађица-фелука и писмо за Барлету да оданде позове ког италијанског лекара. Капетан Баро Гармољези и тумач Франо Паликућа имали су се наћи паши при руци. Паша је отсео на Плочама. Али је дубровачком конзулу у Барлету јављено да се никако не меша у ствар са лекаром, 50 људи је стражарило у Цавтату, тумач Божовић код босанског паше добио је хитну поруку са вестима о Махмуду, у Дубровник је доведено 150 наоружаних сељака, на Порти је затражен ферман да паше уопште више не смеју долазити без правога налога из Цариграда, а добијено је и писмо за Махмуда — да напусти град; доктору Па-

⁵⁴ Д. Лекић, Спољна политика Петра I, Цетиње 1950; 57.

ганију је наређено да се сакрије док се Махмуд не помири с тим да лекара нема, а јединога који се нашао у граду — нема.⁵⁵

Дубровачка забринутост је била разумљива. Није било јасно да ли Порта пашу већ званично сматра за непријатеља, и то је било познато сенату. И његов наступ са извесним војним снагама није се свидео плашљивим госпарима. Тајанствена посета Сабит-бега из Требиња скадарском паши на Плочама била је јако сумњива. Махмуд је могао компромитовати Дубровник на Порти, а и сам је имао сумњивих намера. Капелан на служби код паше, фра Еразмо, позвао је једном дубровачке службенике Луку Драшковића и Миха Павловића: паша је меланхоличан и нерасположен па жели да се прошета („до Светога Јакова“!). Са 60 својих људи прилазио је све ближе капији и стражарима се чинило да су у последњем тренутку успели да затворе врата пред пашом. „Нисмо толико зли, зашто затварате капије?“, питао је пашин синовац, а када му се рекло да је карантински закон светиња, паша се 7 јула смејао пред капетаном Гармољеци: „Нешто вам је сада оштар контумац“. Влада је међутим дознала пуно прича о паши, о чему је сав град говорио. Нарочито се свет интересовао што је паша недавно био отерао једну жену, а изјавио да исто чека и другу — нероткињу. Прича Махмудовог рајса, који је био укрцао грађу за Александрију па морао оставити трговину и возити свога пашу за Дубровник, показала је сенаторима углед пашин. Еразмо је још изјавио да је паша „хипохондрик, лудак и до крајности несталан фанатик, способан да у сваком тренутку одједном нешто неочекивано предузме“. А он је у Дубровнику жељно чекао вести о рату на Дунаву. Његови пријатељи из Босне саопштили су му да је код Београда већ дошло до чарки! Због ратне опасности, а и због услуга учињених Порти (грађа и артиљерци из Улциња), престала је била Портин акција против Скадра. Махмуд се надао да ће турска ратна флота доћи у Јадран, па ће Дубровник бити гурска ратна база. Тада би се Махмуд са султановом силом лако дочепав овога града. Овај план није био толико фантастичан.

Капетан Љеша је говорио да „његов луди рођак има намеру да освоји Дубровник“. Турски бродови са муницијом су стизали. Паша је посматрао град. „Јесу ли вароши у Италији сличне?“, питао је пратиоце. „Оне су и лепше и веће“, одговарао је Еразмо. И паша је олако говорио како ће госпаре све без муке сатерати у њихове мале зидине, а онда би са самих 5—6 лађа узео и град. Питао је о лепоти цркве светога Петра и о споменицима у Риму и причао да га његов пријатељ, маркиз Бенинказа, зове да посети Анкону. Дубровник би му добро дошао. Али рата није било, лекара му нису давали, а због нејасне ситуације се спремала и нека буна у Подгорици. Рајси су нестрпљиво предлагали да се бар отме

⁵⁵ Cons. rog. 191, 125. Ипак су паши учињене разне ситне услуге. *Detta* 83, 31, 31', 32', 34.

који дубровачки брод, но паши се чинило да има времена. Напустио је град.

7. СКАДАР ПРОТИВ ЦРНЕ ГОРЕ И ДУБРОВНИКА

Порта је 1784 ипак прогласила Махмуда за непријатеља државе. У марту су фермани читани по Херцеговини. Паша је одмах блокирао све дрво за извоз; то је погодило и дубровачког капетана Црњака. Преко својих људи био је убио ђумругцију дувана који је у корист Цариграда монополисао албански дуван; капиција са Порте није добио задовољење. Празних руку морао се вратити и капиција који је тражио за султана плен задобијен у Дебру. Јер Махмуд је немирне дебарске бегове тучао топовима и јатаганима, што је изазвало ужас међу његовим противницима. Пашин брат је опсео Спуж. Махмуд је хтео да гради и флоту. Почетком септембра 1784 био је у Улцињу и разговарао са дубровачким мајстором Антуном Пилатом. Тражио је да овај сагради два велика брода-шамбека од 70 и од 50 ногу дужине. Пилат и рајс Курт-одабаџа послани су у Дубровник да од владе затраже нове мајсторе, а други Улцињани су врбовали људе на Корчули. Дубровачки бродови су се из Албаније вратили без боровине за своје бродоградилште.

У исто време је паша ступио у контакт и са херцеговачким господарима. Самог босанског пашу већ су сенатори тужили на Порти да је доста склон Бушатлији! Никшићани су напали и растерали одред од 400 војника који су под командом Џафер-бега и једног везировог човека припремали поход на Махмуда. Сабит-бег из Требиња се јавно изјашњавао за Махмуда, ага Диздаревић је већ био рањен у сукобима. У Херцеговини се говорило да ће Махмуд и његови савезници освојити целу земљу. Мостарци су одбијали да се боре против паше. И Сарајево је одбијало рат. Мостар, Требиње, Столац и друге касаве затражиле су специјалне султанове фермане да би се определили против Скадра. Само је у Бијелом Пољу Махмуд имао неуспеха. У новембру 1784 на дубровачким Плочама је прочитан ферман да је Махмуд бунтовник и да се против њега спрема рат.

Дубровчане је обузео самртни страх у јесен 1784. Постојао је огроман страх да од Каваје до Мостара не завлада човек који би радо отсео у Дубровнику, а не само на Плочама пред градом. И руски конзул у Далмацији сматрао је да Махмуд жели да освоји Дубровник. Сенат је знао да Босанци одбијају да ратују против Махмуда и зато је стварао планове како да се овај проблем некако брзо реши. Драгоман Божовић је босанском везиру износио сав рад скадарског везира.

„Једини начин да се одметник савлада — то је ударити на њега копненом војском са сува а на мору послати капудан-пашу са флотом, па да се разбјеник ухвати међу две ватре.“

Божовић је уверавао травничког везира како ово није први спасносни савет добрих дубровачких харачара: паша Кукавица је у раније доба дуго узалудно гонио неког силног башу и није га могао убити; посланик Бунић му је предложио да одметника уцени, па је успех одмах дошао. Влада је сад поднела предлог да се Махмуд уцени са 10.000 цекина. Везир би сместа јавио Порти да је неопходно да се поред босанске војске пошаље и флота на Албанију. Али босански везир ником живом не би смео да ода ко му је дао савет који би једини Махмуду могао сломити врат.⁵⁶ У децембру 1784 наредила је влада и конзулу Цурићу да на Порти поднесе предлоге о уништењу Скадра. Цурић је говорио да је Махмуд већ господар целе Албаније; он гради флоту, осваја градове, повезан је са Требињем и Никшићем, његови савезници растурују лојалне трупе у Херцеговини; пашин брат опседа Служ, а чак у Новом Пазару очекује се продор албанских чета.

Нарочито је сенат био узбуђен вестима о везама Махмуда са Црном Гором, јер се у Дубровнику говорило о неком савезу који би се завршио катастрофално по Дубровник!⁵⁷

Сенат је предузео одлучне дипломатске кораке да издејствује што скорији турски поход на Скадар. Све се одвијало у највећој тајности, све шифром, све без докумената, без имена и потписа.

Махмуд је међутим спремао велики поход против Црне Горе. Већ 1782 он је писао гувернадору Јовану Радоњићу да „идем с овим мојим арнаутлуком“.⁵⁸ Он је захватао широки полукруг земаља са основом на приморју; од Скадра до Дебра и од Скадра до Требиња стајали су његови људи, а Црна Гора се показала као несаломљиви бастион северно од његове земље. И он је кретао да је освоји, мислећи да може успевати као у Дебру или Служу, не видећи развој Црне Гође. Дубровчани су с правом мислили да ће Црна Гора у борби против Скадра бранити и дубровачке зидине.

Скадар се био опет измирио са Цариградом. Пашу је штитио заповедник турске флоте Хасан-паша. Дубровчани више нису у Цариграду подносили предлоге о уништењу Махмуда, него су опет тражили препоруке за пашу од Скадра. У Сарајеву се гово-

⁵⁶ Let. di lev. 102, 77'. Дубровчани су и 1770 давали савете Турцима како да се спасу од руске флоте, на основу потпуно погрешне процене европске политичке ситуације!

⁵⁷ Октобра 1784 знало се у Дубровнику да је Махмудов делегат стигао у Црну Гору са 20 људи, преговарајући о миру; из Скадра су пуштени црногорски сужњи. Сељаци из Херцеговине јавно су причали да ће и Црногорци, поред Арбанаса, учествовати у уништењу лојалних трупа у Босни! Дубровчани су мислили да тачно знају и колико паша тражи од сваке куће која му се покори (4 проща); овај аргумент су употребили и на Порти да покажу како паша за себе узима султанове приходе. Крајем 1784 одједном су се уплашили Дубровчани да се паша не споразуме са Црном Гором и да онда дође на Плоче и сагради цамију, у знак турске власти.

⁵⁸ Поход из 1785 описао је Ј. Томић, Глас 76.

рило да је рат био објављен само због дубровачких и млетачких тужби, што је престрашило сенаторе. Свуда се говорило да Босна више не може да штити Дубровник од Махмуда. Босанци су одбијали да се боре против Скадра. „Бацио нам је ватру у кућу и хоће да је ми нашом крвљу угасимо, но убрзо ће је он угасити његовом“, причало се јавно против везира за кога се мислило да због личних разлога покреће војску на Скадар. И везир је у Травнику испио кафу и издахнуо. Одмах дође до побуне против његових људи. Драгоман Божовић, сведок свих догађаја, јавио је на приморје да је „Босна у потпуном нереду што се свега тиче“. Сабит-бег је дрско био одбио да се јави везиру и говорио је како Махмуду иде чисто приватно, по трговини само. Узалуд су травничке власти причале о претстојећем аустриском рату да би сакупиле војску. Спуж је пао а Никшић је био уз Махмуда. Специјалне дубровачке уходе правиле су праву анкету о томе шта ли спрема везир скадарски према Босни. Један ага из Никшића, неки православни ћурчија у Спужу, неки Србин фишегџија у Клобуку и други сматрали су да је поход на Дубровник решена ствар.

У Босну је био пошао нови везир. Он је у априлу 1785 борао у Новом Пазару, али су трупе Махмудове приспеле у Милошев До. Везир није могао продужити за Босну него је морао тражити обилазан пут. Заповедник Новог Пазара бојао се арнаутског напада и мислио да је и Сјеница угрожена. Махмуд се могао одлучити и на рат против Црне Горе.⁵⁹

Сенат је најбрижљивије прикупљао вести о спремању рата и о бојевима. Већ почетком фебруара 1785 знало се у Дубровнику да Црногорци одбијају харач паши, а у марту се знало да је паша никшићким агама јавио да претстоји напад на Црну Гору. У мају је кроз Столац прошла вест да паша од Мостара тражи помоћ за рат. Са сигурношћу се почетком маја у Дубровнику знало да Махмуд креће на Црну Гору.⁶⁰

Рат се приближавао Дубровнику. На Плочама су људи говорили да паша жели да узме и Боку, а да су и Конавли пропали. Зато су прикупљане детаљне вести, агенти су путовали и распи-

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ У рат је Дубровчане коначно убедио случај са Рустем-бегом из Скадра. Он је 17 маја 1785 дошао у Дубровник, бежећи од Махмуда. Говорио је о неправди коју му је паша нанео при деоби са браћом. Рустем је знао да је рат већ опочео. Сматрао је да Бушатлија иде за освајањима: „Узео је Подгорицу, Спуж, Никшић, Бијело Поље, хоће сад и Црну Гору“. После неколико дана позову из Скадра Рустема да се врати и пође у рат; он би командовао једним одредом који ће напасти на Паштровиће. Саопштио је онда влади да има намеру да путује („Хоћу да видим мало света, Трст, Анкону, Венецију; писао сам кући по ствари“; добио је и препоруке на дубровачке конзуле у тим градовима), али и да му је Махмуд јавио да је „дошло време да се коначно униште Црногорци“. Рат би се повео против Цетиња, са повратком преко млетачког терена. Рустем се вратио.

тивали се о догађајима, а на Плочама су саслушавани путници из Улциња, Скадра, Кумбора, Груде, Стоца, Котора, Сарајева, Доброте, Будве, Витаљине итд. Ужас је захватио сенат када су стигли извештаји о борбама. Списак села које је Махмуд наводно заузео збунио је Дубровчане.⁶¹ Излазак на Цетиње по овим извештајима претстављен је као низ само привидних успеха без стварне турске победе: свуда се говорило о великим турским губицима.⁶² Сенат је знао колико је било опасно што је Махмуду одбио да му да бродоградитеље,⁶³ и са стрепњом је слушао да Махмуд после Цетиња долази у Дубровник, али не више као бодестан човек који само лекаре тражи.

Влада је 24 маја 1785 хтела да постави 54 нова топа на бедеме; предлог ипак није примљен. У јуну су нови агенти уходили скадарске трупе, проглашена је забрана извоза и најмањих количина муниције из земље, а у доба бојева постављена је силна артиљерија на градске бедеме. Сељаци у Конавлима су добили оружје. Изнад мале количине фишека могли су веће количине муниције за одбрану државе из владиног магацина купити!

Дубровачки капетан Кунић пошао је за Скадар са 500 лимунова и 18 кг слаткиша за пашу. Делегат Петар Братић је ускоро честитао паши на „великој победи“, срећан што се паша вратио право за Скадар. Паша га је питао да ли зна колико је Паштровића изгинуло. Братић изјави да зна за стотину мртвих. „Да је ваших толико пало, мислим да би мало ко остао“, шалио се Махмуд. Око њега се говорило да паша жуди за Новим.⁶⁴ Дипломати у Цариграду опет су узимали препоруке за Махмуда, да буде љубазан према господарима од Дубровника,

Тако је дубровачка политика доживела слом: Босна није показивала вољу да иде на Скадар, Цариград није слао флоту, и када се Махмуд повукао из Црне Горе, не напавши додуше Дубровник, морао је сенат променити своју политику и опет, као да ничега није било, слати људе да се умиљавају око паше и у Цариграду богорадити да се паши напише која лепа реч за Дубровчане. Ускоро је сенат доживео још једно понижење.

⁶¹ Акта 137/3176—1, 211; 213, 216, 217, 218, 227. На Плочама се међутим говорило о силним турским губицима, а сељаци из Конавала су доносили сличне вести. Акта 197/3389—7, 134.

⁶² Дуго су после тога откупљиване књиге, које су Арнаути опљачкали у Црној Гори. Д. Вуксан, Записи 22, 1939. 216 — 217. Д. Вуксан, Записи и натписи, Зборник за историју Ј. Србије Скопље 1936, 300, 302. Цвијетић, Записи и натписи, Зборник... 230, 240, 241.

⁶³ Cons. rog. 139, 40'.

⁶⁴ За време рата стварно се свуда говорило да паша иде право на Дубровник. Тамошњи грађани су у свом страху чак „видели“ Татаре који су паши носили ферман са дозволом да поседне град! Француски конзул у Дубровнику сматрао је да је град потпуно неспособан да се брани. Д. Лекић, 68. Да би обезбедили заштиту од стране Аустрије, сенат је све вести слао и у Беч. К. Војновић, Старице 28, 85.

Скадарски господар се спремао да нападне Елбасан, па су сенатори мислили да ће се његова експанзија управити ка југу. Од Дубровника је он опет тражио мајсторе и котве за своје бродове. Када је одбијен, задржао је у Улцињу дубровачки брод капетана Јеринића.⁶⁵ Брат Махмудов, који је пашу замењивао у Скадру, претио је великим гусарским шамбеком Зулфикар-рајса. А Суфули-рајсу одузео је паша звање рајса јер је добро стајао са сенаторима из Дубровника. Млетачки вицеkonzул у Скадру Јаков Сума полагао је право на неко имање у Дубровнику и Махмуд се намерно јако заузимао за њега. Сенат је у Албанију морао да шаље цекине, лимуне, шећер и нова писма из Цариграда. Мајстора Пилата је паша волео, јер је овај добро радио, али је Јеринић са букагијама седео у кули. Његов брод су морнари били одвели за Дубровник. Сенат је онда морао да нареди потеру за морнарима и да неке чак у оковима потера натраг за Албанију, под претњом смртне казне. Онда је паша пустио и капетана. Отворено је Махмуд био запретио да ће послати војску на Дубровник, па је сенат морао да предузме овај колико за њега мудри, толико и понижавајући акт.⁶⁶

Људи који су стизали из Албаније говорили су да дубровачку властелу чека судбина дебарских бегова, „само док им дође Махмуд“. Зато су власти о њему тражиле вести са свих страна, из Анконе, Солуна, Цариграда, поред уобичајених извора.⁶⁷ А посланик упућен новом босанском Ахмед-паши молио је пре свега да Босна штити мали Дубровник од силнога Махмуда. Даљи делегати су у Травник доносили аркебузе, златне садове, кутије од корњачине коре, сандуке са флашама ракије, кутије пуне скупог бурмута, маслине, усољену рибу, канте са маслиновим уљем, буррад са малвасијом и све питали за нове везирове жеље, тужакајући истовремено аге из Стоца које се дописују са онако опасним пашом из Скадра.

8. ТУРСКА И ДУБРОВНИК ПРОТИВ СКАДРА

Дубровник је 1786 видео да Скадар наставља своју политику. Тамо се испцва спремао поход против Елбасана; сенатори су знали да се паша тиме одваја од Дубровника, али да би га успех

⁶⁵ Јеринић је био у Александрији и имао на овом броду и три Улцињанина. Један од ових био је брат неког рајса који је похарао три млетачке лађе. Наводно су млетачки претставници код Кипра тражили да капетан преда Улцињанина; капетан је одбио, али су Млечани на Родосу добили правду од турских власти и испословали његово хапшење. По повратку су она два Улцињанина паши пријавили Јеринића као човека који по Леванту поштеним албанским капетанима сече главе.

⁶⁶ Let. di lev. 102, 156, 158'. Cons. rog. 193, 157, 159, 160' Акта 137/3176—1 223, 231, 235, 237. Let. di lev. 103, 27.

⁶⁷ Писмо Јак. Казиларија из Солуна од 24 IX 1785, Акта 177/3320.

потсетио на неуграбљено богатство слабога Дубровника, а неуспех би га натерао да покуша успех на овој страни.⁶⁸

Опет је дошло до наступања Порте против Махмуда. Он је са оружјем у руци морао сузбијати опозицију у својим градовима. У Подгорици, Спужу и Никшићу дошла је у питање верност према Скадру. У Босни су гоњени пашини људи. Његови агенти су погубљени.⁶⁹ Агенти сената су радосно бележили да Махмуд ни од једног црногорског села не прима „главине и гроше“. Али се сенат није усудио да изврши хапшење албанских трговаца: ферман важи само за Босну и Румелију, а не и за Дубровник. Скадрани, Барани, Улцињани могли су и даље долазити у Дубровник; капудан-паша је сенату послао писмо за Махмуда, препоручујући му дубровачке госпаре, који су међутим жељно очекивали да отпочне инвазија Албаније.

Лично се Махмуд појавио у Никшићу. Стигао је у град са преко хиљаду људи у јулу 1786. Затражи трупе од Пипера и Роваца. Пипери су морали ступити у пашину војску, а Ровце су, на дати знак, исекли пашини људи; он сам убије ровачког кнеза, а никшићки диздар неког калуђера. Стари записи горко оплакују ову погибију Роваца. Исекао је и петорицу трговаца из Рисна, а неке друге је као робље одвео са собом. Ово је деловало на свет. Зауставио је и целепе које су били набавили сарајевски трговци. „Кад би ми кошуља знала шта хоћу да радим, одмах бих је у ватру бацио“, рекао је агама, које се после нису распитивале о пашиним намерама. Сви су га слушали. Дубровчани су слушали приче да ће Цариград Махмуду уступити целу Херцеговину; а они су са чежњом чекали да Цариград већ једном пошаље флоту на Албанију. Зато су поздравили обнову неких кула у суседству а са страхом слушали о врењу у Босни. У исто време су забележили да је паша дошао у нови сукоб са Венецијом. По повратку из Никшића он је 1 јула приспео у Скадар, на путу за Драч. Бокелски капетан Никола Ђепељак имао је да превози неку грађу за пашу; када је дао само барку, а не и свој брод, паша нареди да тартана која је баш била довела једног чауша са писмом капудановим, отвори ватру на непослушног млетачког „судита“. Капетан узврати из топова, а турска надмоћ га нагна да дигне брод у ваздух; морнари пашини извукоше га из воде и обесише. Махмуд је онда блокирао излаз свим Бокелјима да би омогућио Улцињанима да се повуку из Боке пре но што се тамо дозна за судбину

⁶⁸ Августа 1785 објављено је у Скадру да почиње рат против Елбасана, али поход није одмах поведен. Дубровчани су дознали да је паша покупио све топове из Улциња, а да је и Бар оголио, само да би војску што јачом артиљеријом снабдео. Крајем 1785 Дубровник се јако заинтересовао за победе пашиних трупа. Акта 147/3176—1, 234, 235. Детаљно је обрадио акцију Махмуд-паше Бушатлије после 1785 В. Петковић у чланку у „Историским записима“.

⁶⁹ Акта 197/3389—7, 164.

капетанову. Дубровник је знао да и он мора платити за пашине успехе, када то морају Млечани.

Од Дубровника је паша затражио опрему за једну фрегату и за један бригантин, све по великом списку. Вредност опреме била је врло велика; Дубровчани је нису испоручили него су пашу послали меницу на 2000 реала да потроши како хоће. Знак новог нерасположења био је и неки захтев скадарског трговца Нура Крање, кога је паша својски подржавао. Рустем-бег, рођак пашин, дође са тартаном из Улциња, па је у Дубровнику силом хтео да прода кукуруз по некој високој цени, а тражио је и да му влада набави сликара да обоји крму на лађи. Зато су се у јесен 1786 сенатори пажљиво обратили Цариграду са молбом да буду препоручени код Махмуда. Пазили су да нико не помисли да се они „жалe против Махмуда“!

Овај је отворено говорио да жели да поседне Нови и Конавле. Сенат је чак и из Анконе добио обавештење да паша спрема поход који ће угрозити Дубровник.⁷⁰ Говорило се да паша мисли опет против Црне Горе.⁷¹

Најзад је Порта 1787 решила да уништи Скадар. Са одушевљењем је дубровачки сенат слушао да је у Гацку опет табор босанске војске.

Албански трговци су се у априлу и мају осигуравали у Дубровнику: када дође наређење да се хапсе Махмудови поданици, сенат то неће примењивати на Скадрани, јер ферман не важи за Дубровник.

Босанска војска се кретала на Скадар. Дубровачки посланик Кабога имао је почетком јуна поздравити босанског везира већ у Мостару. Идућег месеца је овај и сам ударио табор у Гацку, као и 1784. Драгоман Божовић је овде посетио везира. Од њега затраже Босанци да им испоручи 10.000 ока пиринча и 500 ока кафе. Дубровчани су уверавали пашу да ничега немају, једино могу дати 100 ока кафе, као и у рату против Црне Горе 1768. Ипак су Турци са неког ровињског брода из дубровачке луке набавили цео товар ориза.

Дошла је и флота да нападне албанске обале. То је силно узнемирило Дубровчане. Капетан Кристић је одмах послан да утврди шта жели ова флота, за коју се дознало да има 3 шамбека, 1 полаку и 2 каравеле.

Сенат је пажљиво пратио догађаје у Албанији, Почетком јула дознало се да је бег Тиране прешао румелиским трупима; извештаји из Никшића јављали су да босански везир жели да узме Спуж и област Пипера и Куча. Спуж је пао. Куће су гореле на све стране када су у варош ушли дубровачки агенти. Они су босанског пашу срели у Подгорици. Паша је имао јаке трупе и же-

⁷⁰ Акта 177/3311 (писмо Фр. Долчиа од 35 III 1787).

⁷¹ Уп. Записи 13, 1935, 33.

лео да продре преко Хота. За то време су румелиске трупе имале успеха. Улцињ се предао флоти; Махмудов рођак је затворен. Предали су се и господари Драча и Љеша, а Каваја је стала уз беглербега. Свуда се говорило о изненадном слому Махмудове власти. У Цавтату су 1 септембра говорили чак да је Махмуд погинуо и да је Скадар већ заузет! У то доба су и босанске трупе дошле под Скадар. Велика турска армија опсела је скадарску тврђаву. Затраже од Дубровника да им испоручи муницију; у противном — сенатори ће бити криви ако подухват не успе. Сенат се осмелио, хапсио је бегунце са Махмудове флоте, али муницију Портиним трупама није слао.

Опсада заиста није успела. Грађани су стали уз пашу. Терзије из града су устале, табаци су растурили опсадни логор; Босанци су масовно дезертирали, горштаци са планина сишли су против опсадне армије. Већ је био почео и велики рат на Дунаву. Опсада се растурила и није било више време да муслиманске трупе гину против муслимана. Махмуд је спасен.⁷²

Око опсадних бродова имали су Дубровчани још дуго муке. Неки бродови били су се усидрили пред Боком, и почетком 1788 су се сенатори плашили да ће против њих испловити аустриске лађе, што би довело до поморске битке у суседству Дубровника. А сараскер флоте узео је од Дубровника још 5000 реала на зајам. Још у фебруару су лађе биле у близини; чак су заплениле брод Рустем-бега из Улциња када се враћао са житом из Мореје.

9. ЦРНА ГОРА, ДУБРОВНИК И СКАДАР 1788

Крајем 1787 почео је руско-турски рат; аустриске трупе покушале су да препадом освоје турски Београд, а онда су, почетком 1788, и оне прешле турску границу са објавом рата.

Дубровачка влада је одмах наредила да ниједан дубровачки капетан не сме боравити у водама Цариграда. У почетку није на мору било веће обазривости у погледу неутралности, јер аустро-руских флота још није било. Али је ипак Дубровник одмах умешан и у ратне догађаје. Преко Дубровника су водили канали који су повезивали Беч, Ријеку и Цетиње; у дубровачке воде су стизале руске помоћне крстарице (тада називане „арматорима“) и турски транспортни бродови; а у Босни и Херцеговини је било толико немирно, док се између Црне Горе и Албаније распламсао рат.

Босна и Херцеговина су биле силно узнемирене ратом. Хенри, поштар са Ријеке, био је 26 децембра 1787 јавио дубровачком

⁷² Дубровчани су прикупили доста материјала о овим борбама; између осталог и исказ лекара пашиног, који је проживео целу опсаду. „Иако је опсада пропала, Махмуд је тужан, сматрајући да је изгубио свој војнички углед“; — јер спасли су га клица, везе са Босанцима, покрет у скадарској вароши и велики рат, а не његова војна вештина.

властелину Басељићу да је тобоже 15 XII пао Београд и да аустро-хрватске чете иду на Сарајево. Вест је била лажна — препади су извршени без икаквог успеха,⁷³ али је гласина продрла не само у Дубровник него и у Босну. У Љубињу се причало да је Београд у првом нападу одбрањен, а да су га Турци онда ипак изгубили. „У Мостару је прави ужас међу Турцима због силних трупа на граници“. И тада се сазнало тамо за „пад“ Београда. О паду Београда говорило се у више херцеговачких места. Већ јануара 1788 су зато Турци разоружавали православне сељаке у Херцеговини. Трговци из Сарајева и Мостара предвиђали су и поморску блокаду Босне. У Стоцу су у фебруару 1788 вршили мобилизацију за рат. Сви су говорили да су Аустријанци узели Бихаћ, Градишску, Градачац, Бужим; „овако за пет дана могу освојити целу Босну“. У Херцеговини су на војску позивали и православне (у Стоцу 400 „Турака“ и 700 „влаха“). „Ја ћу вам ријети да озго око Маглаја ходећи сусретивали смо гдје фамиље бјеже плачући пут Сарајева“. Богати трговац Хаџи-Ћато Бехмен писао је једном пословном пријатељу да је „ударио Нијемац свуда“. Он је проносио вести о силним турским победама на граници, али су сељаци ширили сасвим друкчије гласине. Свуда су побадани барјаци и купљени војници. „У Сарајеву нико не ради занат ни други посао него се свако спрема за рат“. У Мостару су постављали страже и затварали капије. Трговац Јуда Леви знао је и за аустријске летке на турском, немачком и српском језику. „У целој Босни завладала је (марта 1788) страшна глад; нигде се, осим у варошима не може купити ни комад хлеба“. „У Сарајеву је прекинут сваки рад и нигде човек не може видети ни католике ни православне“. У априлу су из Босне стизале и друге вести. „Сви су у Мостару до крајности заплашени. Православни су сви за цара, мада споља морају да се прикажу присталице Турака. Тајно Турци говоре да је свршено са њима и да то већ и њихови пророци говоре (зато су Немци и почели рат!); у Сарајеву буле наричу: пашће под ђауре! На рају су ударени силни намети“. Страни извјештаји су говорили да Турци од раје траже заклетве лојалности са преломљеним прутом (после заклетве се ломи прут, па се ни прут ни човек који се заклео на верност више не могу вратити у старо стање), а да се спрема и устанак у Херцеговини. У мају је Сарајево било пуно прича о губитку паланки у Србији.

Дубровчани су бележили да аустријске трупе нису удариле са великим снагама на неколико места, него да су извршили велики број прелаза границе са малим снагама, у групама од по 500 људи, и да зато нема великих продора у унутрашњост Босне. Зато се стање у Босни и смирило.

Године 1789 је Сарајево било испуњено вестима о паду Београда и других градова. „Нико није хтео да пође у помоћ Звор-

⁷³ Д. Пантелић, Глас 98, 1—88.

нику; када су телали позивали у рат, народ је говорио: нека реве они пас, јучер смо се вратили, веће нећемо се ни кренути, није никому крст очи извадио, неће ни нами". Јуна 1790 пронео се у Требињу глас да су се аустро-руске трупе искрцале у Дубровнику; сељаци су у паници наоружани и послани на границу.

Неуспех у одлучнијој акцији против Турске омогућио је Порти да добије у времењу; рат се смиривао. Иако су аустриске и руске трупе имале успеха, догађаји у Паризу и нови став Пруске учинили су да је мир 1791—2 закључен без штете по Турке. Ово је немирно стање у Босни могло бити веома опасно за Дубровник, нарочито да се рат водио у већим потезима.

Појава бродова зараћених сила није била мање опасна за Дубровник. У Трсту је наоружано неколико бродова, који су се имали на гусарски начин борити против Турака; пловили су под руском заставом. Главни организатор био је Грк Ламбро Каџонис. Он је у Трсту купио један амерички брод и јако га наоружао, све прилазима грчких трговаца; уз Ламбра су се нашли и други бродови. Ова је грчка револуционарна флота заплвила ка југу. Дубровачки капетан Вакети је први био заустављен и брод му заплешен (код Корчуле). Влада је преговорима успела да се спасе од ове флоте и Каџонис је пошао за грчка мора. Ипак је већ овај мартовски догађај показао сенаторима колико су близу ратних догађаја.⁷⁴

И Марко Ивелић је у руско име тражио бродове од сената, за борбу против Турака!⁷⁵

Појавили су се и турски бродови. Ратне лађе се после фебруара 1788 нису више показивале, али су се појавили транспортни бродови са опремом за трупе у Босни. Дубровачку луку су закрчили Турци који су са француских и енглеских бродова истоваривали храну. У Стону је био смештен турски барут. Саме хране било је преко 10.000 коњских товара (око истовара било је после врло дугих спорова).

Пронеле су се вести да руска флота опет излази из Кронштата. А дошли су и аустриски бродови са трупама и храном за Црну Гору. И поред свега „провлачења кроз догађаје“, Дубровчани нису могли да окрену леђа аустро-црногорским везама. Узалуд су сенатори састављали извештај за Беч да се у Херцеговини никако не може дићи устанак: Вукасовићев корпус је стигао у Црну Гору и потпомагао црногорске операције, а хватао је и везе са Херцеговином. Дубровачки бродови су учествовали у пребацавању аустриских поверљивих људи, дубровачки људи су преносили пошту, дубровачки људи су чак говорили да су

⁷⁴ Let. di lev. 104, 23, 24. Акта 137/3176—1, 332, 339, 341. Можда се улцињска гусарска традиција сећа баш овога Ламбра Каџониса као свога противника: Љ. Булатовић, Записи 10, 1932, 29—30.

⁷⁵ М. Драговић, Гласник СУД 72, 277—8. Ј. Радонић, Дубровачка акта V, 591, 592.

неки од њих упутили аустриске трупе у правцу Црне Горе уместо ка Дубровнику.⁷⁶ Тако се у непосредном суседству Дубровника отворио нови фронт: црногорске чете, потпомогнуте малим одредом Вукасовића, прешле су у напад.

Дубровачки претставници на Порти изнели су лојално и верно шта се дешава у Црној Гори, августа 1788. Ускоро су били срећни што су могли да јаве о евакуацији аустриског одреда. Власти су веома брижљиво организовале тобоже њима непознато учешће дубровачких поданика у овој ствари. Испитани су сведоци и агенти, па се чак утврдило за Павлића да је 1783 био у Дубровнику и играо карте по кафанама! Нарочито је детаљно сенат желео да има вести о борбама између Црне Горе и Скадра. Вести су говориле о одложеном пашином одласку у Кроју, о борбама за Служ, о наводном покрштењу Махмудовом. Иако је отварање фронта у непосредној близини земље могло имати огромних последица, сенатори су мислили да операције могу добити већи значај само уколико аустриске трупе продру кроз Србију и Босну ка мору. У том случају би им помоћ пружена Вукасовићу могла и користити. Како се то није догодио, њима није било непријатно што се корпус повукао натраг, али су видели да отварање новог фронта, недовољно успешно изведено додуше, ипак онемогућава опасне планове Бушатлијине. Овај се морао повући и није могао ићи против Дубровчана. Његов прекид са Бечом и крваве главе послане за Цариград као и потреба Турске за општом мобилизацијом (макар и бунтовничких трупа!) учинили су да је Махмуд ослабљен према Дубровнику и да су се арнаутске чете појавиле у Хрватској, на Уни и Сави, а не у Босни или Требињу. У таквим условима се са Махмудом лакше могло преговарати.

Он се 1789 није могао преко Никшића вратити у Албанију. Онда се паша са својим људима преко дубровачког земљишта пребацио натраг. Дубровачки делегат Иво Ваљало му је 24 децембра у Скадру честитао повратак. Иако је добио ферман да иде на Дунав, он је говорио да иде на Кроју. Од Дубровника је 1790 опет тражио мајстора за бродове. Капетан Балдо Вучица је 8 марта 1790 у Улцињу разговарао са Махмудовим братом. Тамо се скупљала војска за рат. Мајстор Пилат је лагано радио на једном великом броду за пашу. Опет је Махмуд пошао у рат. Он је 10 јула 1790 био у Приштини, спреман да крене на Србију. Дубровачки извештачи су 1791 мислили да ће сада паша ићи на Цариград!

⁷⁶ О црногорско-аустриским везама 1788—91 спремио је један рад Ж. Муљачић.

10. СЛОМ ЈАДРАНСКЕ КРАЉЕВИНЕ

Најзад се свршио и велики рат. После 1791 је у Турској сасвим престала да функционише централна власт, иако је баш тада реформаторски слој на челу са султаном Селимом III напрегао све силе да успостави ред у финансијама, војсци и централној администрацији и њеној контроли над провинцијама. Цариградски риџали ће искористити предах који им је изненадно дала Француска револуција да покушају спровести реформе. Али ће низ локалних паша успешно да се одупре свим тежњама Цариграда. Они ће заснивати своју снагу не само на отпору заосталих маса и реакционарних, класно свесних феудалаца против нових реформи изазваних капиталистичким развојем Турске (које су и саме ишле на руку овом развоју), него баш и на новим елементима који ће често у локалном паши гледати сигурнијег гаранта за свој развој него у султану Селиму. Користећи нове снаге и уздижући се на новим основама, турска реакција ће се успешно супротставити реформама. Махмуд Бушатлија је био један од таквих паша.

После 1792 почела је његова велика активност. Главну пажњу је обраћао Албанији и њеном залеђу. Дубровчани су зато били мање узнемирени његовим плановима, иако су они били далекосежнији и реалнији него икада. Дубровчане није бринуо лад Призрена, само када се у Требињу није шалутало да Махмуд долази на Плоче. Капетан Франо Паликућа је 1792 однео сенатска писма Махмуду. Паша се љутио што није свечано поздрављен кад се вратио из рата. Говорио је да путује за Дубровник. И капетану Балду Лучићу, који је из Смирне довео робу и трговце за Бар, изјавио је паша да полази за Дубровник. Имао је међу-им других планова.⁷⁷

Дубровник се више заинтересовао када је у јесен 1793 Порта опет покренула акцију против Махмуда, и поред неуспеха 1775, 1784, 1787. Фра Еразмо, који је стајао уз Махмуда (био се грдно преплашио када је Махмуд крваво прекинуо са Пернетом 1788), ступио је опет у контакт са сенатом. Он је у септембру 1793 известио да је Махмуд послао један свој брод за Анжону. А онда су стигле вести о правом рату. Портине трупе су тукле Скадрене 27 и 28 августа и после неколико дана је паша био опседнут у тврђави. Па опет је 29 новембра показао своју срећу: растерао је опсадне трупе. О томе је сенат био детаљно обавештен. Овај успех је пашу силно охрабрио и нагнао да са већим поуздањем изводи своје планове о формирању једне јадранске државе са њиме на челу.

За време рата Дубровчани нису пружили подршку трупама румелиског беглербеге, који их је био упозорио да су дужни да

⁷⁷ У то доба био је код Махмуда и Д. Вујић. Записи, 18, 1937, 330.

га снабдеју оним што је захтевао. Зло је било што је један дубровачки брод баш био пошао из Цариграда са муницијом за опсадне трупе: после пашине победе је капетан Радић прекинуо искрцавање материјала и примио на брод муселима из Бара, који је морао бежати после пашине победе. Махмуд је знао ко је Портиним трупама дао брод за превоз муниције, а онда је и Порто оптужила Дубровчане да су за Махмуда саградили два ратна брода!

Рат се наставио и 1794; у Босни и Румелији су хапшени албански трговци; разуме се, Дубровчани то нису чинили. Махмуд се одржао и сада. Сенат је 1795 послао капетана Паликућу у Скадар. Паша је наиме задржао четири брода који су за Дубровник укрцавали дрво. Хасан-бег Улциња био је то објавио преко телала, а онда је 12 јула зауставио бродове који су баш хтели испловити за Груз (1 дубровачки, 2 млетачка и 1 аустријски). Морнари су оковани; само су по двојица остали да чувају брод. Због бокелских морнара умешао се и капетан Јадрана Бенето Тревизани код паше.

Ово је било у складу са пашиним економском политиком на приморју. Странци који су односили дрво јако су конкурисали Улцињанима. Осим тога, стране набавке учиниле су да су јако скочиле цене дрвеној грађи, што је онемогућавало изградњу бродова мање имућним Улцињанима. Дубровчани су после преговора морали исплатити 1000 гроша — што су пашини људи стражарили крај бродова, које су морнари били напустили! Капетани су чак били принуђени да потпишу менице на високе суме.

Господар Скадра је 1796 одржавао добре везе са Алжиром. Тамошњем господару је обећао већу количину грађе за бродове. Транспорт су имале извршити дубровачке лађе. Муселим Улциња је постао већил алжирскога деја па су лађе одмах послане за Улцињ. Већа опасних алжирских гусара са Улцињанима и Скадром учинила је да се сенат ни тренутка није премишљао. Бродови капетана Глеђевића, Филипаккиа и Скурића извршили су задатак.⁷⁸ Ускоро је Махмуд погинуо у борби против Црне Горе. Зачудо, Дубровник није тачно схватао овај велики ослободилачки рат Црногораца и одбијање турске инвазије.

11. ЦЕТИЊЕ И ДУБРОВНИК КРАЈЕМ ХВИИ ВЕКА

Црна Гора је 1796 уништила силу скадарског везира. Ова велика победа знатно је допринела да се убрза процес стварања црногорске државе. А албански пораз је онемогућавао издвајање

⁷⁸ Let. di lev. 108, 13, 21, 39. Махмуд је писмом тражио 10 бродова и просто претио ратом ако их не добије. Капетани су од деја сазнали да је он доста скупим поклоном у цеклима узвратио Махмуду; деј је исплатио капетане (писма из Алжира од 21 IV, 8 VIII, 17 X 1796, из Ливорна од 4 V 1796 у Акта 155/3194, II—1; овде се налази и преписка са Алжиром).

Албаније из Турске на нивоу вишем од простог одметања. Како је црногорска држава овога доба стварана у интересу главарског слоја пре свега са територије Црне Горе, док је Скадар имао претензија и према неалбанским крајевима, то је у овом тренутку отсудна битка на Крусима значила снажан ударац по турској власти у нашим крајевима уопште и истовремено догађај који је истим Турцима помогао да сузбију планове разних одметника и лакше спроведу неке реформе (што ће осталим поробљеним народима омогућити да под повољнијим условима доживе имовинску диференцијацију и убрзају своје ослобођење, које ће опет, уколико се ради о суседству Црне Горе, ова нова држава у стварању свесрдно помагати).

Крајем XVIII века процес раслојавања у црногорским племенима кренуо је бржим током. Главари су постајали господарећи друштвени слој: од неке врсте почасног звања њихово се звање претвара у фактичку власт над осталим племеницима. Истовремено са процесом класног раслојавања унутар племена развијао се и процес изграђивања општеплеменске власти као заједничке власти свих ових племенских главара, чиме се Црна Гора стала учвршћивати и подизати у условима снажног полета националноослободилачке борбе поробљених јужнословенских народа.⁷⁹

Нова црногорска држава у стварању изграђивала се при раслојавању у црногорским племенима, током жестоке ослободилачке борбе; у исто време када је цела Црна Гора иступала против Турака, главарски слој је играо руководећу улогу како у организовању ове борбе током које је уједињавао племена, тако и у борби за разбијање племенске изолованости, а за натплеменско и противплеменско судство, законе и централну власт. И мада је свет који је посматрао борбу Црне Горе против много већег „Арнаутлука“ Махмудовог мислио да ће овај можда постићи оно што су Турци давно желели да постигну, Црногорци су у отвореном сукобу изашли као победници. Сила скадарског везира брзо је била срушена.

Јер иако је и она имала својих друштвено-економских основа које су је терале на пут изграђивања албанске државе (са зачецима албанске националне идеје), имала је исувише супротности између старих и нових снага, исувише је била творевина политичког хаоса у Турској и простог отпора против реформи (често само отпора силних неукротивих горштака). Црногорска победа је била утолико већа што је за дуже време сломила снагу једне релативно јаке нове формације која је била најживље заинтересована да сузбије растућу снагу Црне Горе. Несумњиво је

⁷⁹ Јагош Јовановић, Владика Петар I Петровић, предговор књизи Д. Лекића „Спољња политика Петра I Петровића Његоша (1787 — 1830)“, Цетиње 1950, 5 — 6.

да Бушатлијини походи на Црну Гору уствари значе наставак ранијих турских подухвата; али је разбијање црногорске државе у стварању била животна потреба за Скадар овога доба.

Скадарски везир са својим кругом наступао је против цариградске власти, против тамошњих централиста и реформатора, угњетача Албаније. Та је борба против првих турских буржоаских реформи била по форми реакционарна. Али је Махмуд у својој борби окупљао и приморске трговачке градове (поред бегова, сточарских племена и католичког клера), који су били заинтересовани за помагање новог грађанског елемента у безбедности већој него дотада; недостатак безбедности био је један од главних момената који је кочио развој Турске и завођење реда у овој области имало је зато огроман значај. Паша је, разуме се, радио за себе и свој круг, али је ипак радио и у правцу одвајања од Турске и њенога хаоса једног додуше исто тако хаотичног дела, у коме је заводио друштвено-економском развоју неопходни ред који никакви реформисти из центра не би могли завести. Паша и феудални елементи око њега користили су продирање и развој капитализма у Турској: ово је изазвало слабљење централне власти (која је некада војно-административном силом држала заједно заостале провинције) и јачање нових елемената на одвојеним територијама (ално-економским целинама; користећи ове нове услове за себе, организовањем политичке власти он је обезбеђивао лакши успон нових снага, чију је силу у ствари користио за јачање и одржавање старих елемената у друштвено-економском животу, тј. феудалног уређења. Читав низ турских паша, у Рушчуку, Видину, Солуну, Серезу, Београду итд. ишао је овим путем (иако тамо постоји јачи елемент читлучења, који се у овој кризи турског феудализма упоређује са „пруским начином решавања аграрног питања“). Скадарском господару било је неопходно да заустави развој црногорске државе, када се водила борба за стварање албанске државне територије. Стварање међународно значајније формације на Цетињу (1788 се видело да свет у неку руку признаје Цетиње за самосталан политички центар), која је привлачила и брдска племена, избијајући паши из руку једно од његових упоришта, подизала свест у Херцеговини код раје, повезивала се и са Бечом и са Петроградом (са којима је Махмуд из овога дела света хтео да има монопол у одржавању односа) и која је прекидала драгоцени војно-трговачки пут из Сарајева за Скадар,⁸⁰ претстављао је за Скадар и његове велике планове непрестану и све већу опасност. До сукоба између ова два иначе неједнака противника (који су имали додирних тачака у погледу друштвено-економскога развоја) морало је доћи. После 1796 Цетиње је убрзало стварање своје државе, а Скадар је за тренутак сасвим пао на ниво одметника. Када је у исто време

⁸⁰ О овом путу и везама са Босном: В. Поповић, Споменик 69, 86.

пропала и Венеција, могло се са Његуша 23 децембра 1797 поносно писати у Беч: „али . . . везир албански и република венецијанска несташе“.⁸¹

Тишина је за тренутак обузела стара бојишта, иако су се и овде почеле кретати француске флоте и аустриски пукови.

Из Цариграда је децембра 1792 дошао у Дубровник један брод, на коме је било и 10 Црногораца. Октобра 1793 појавила се једна група Црногораца у Дубровнику, а у јесен 1794 опет су из Цариграда допутовали неки Црногорци у Дубровник; слично се догодило и септембра 1795 и марта 1796 (од ових су неки били „млетачки судити“). Владика Петар се маја 1798 дописивао са сенатом због неког херцеговачког ускока Тодора Рајевића. А новом скадарском паши послали су сенатори дарове, али уз услове.

Преко рускога конзула Гике водила се између Цетиња и Дубровника сасвим уобичајена преписка. Владика је 9 маја 1799 интервенисао за дугове и менице неких Црногораца, а 18 јула чак је пријатељски понудио сенату да помогне дубровачким госпарима у угушивању сељачког устанка у Конавлима.⁸² И 12 октобра 1799 писао је владика сенату, преко руског официра Николе Давидовића. Опет се био нашао неки спор око неке стоке.⁸³

Сенат је владици слао вести из Беча, изглађивао спор Франо Долчи — Јаков Миљковић, пребацивао руски новац за Стањевиће, дочекивао Ћакона Алексија. Тек ће рат у Европи, после Трафалгара и Аустерлица, довести опет у сукоб Црну Гору са оним делом Далмације који се дотада звао Дубровачка Република.

Вук Винавер

⁸¹ Записи 21, 1939, 242.

⁸² Стј. Ангољак, Рад 286, 122.

⁸³ Писма сената од 7 XI и од 9 XII 1799 (Let. di lev. 109, 122, 124). Писмо Петра I од 15 III 1800 (Акта 19, 24/657). Писма сената од 3 III и 14 VI 1800 (Let. di lev. 110, 37, 75).